

ΛΟΓΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ

Τίτλος πρωτοτύπου: *Empires of the Word*
Η πρώτη έκδοση του έργου πραγματοποιήθηκε το 2005
στο Ηνωμένο Βασίλειο από τον οίκο Harper Collins.
Copyright © 2005 Nicholas Ostler

Για την ελληνική γλώσσα © Polaris Εκδόσεις 2015

Μετάφραση: Νίκος Κούτρας
Επιστημονική επιμέλεια: Παναγιώτης Κριμπάς
Μετάφραση του κειμένου «Μιλώντας τις γλώσσες του κόσμου»: Κατερίνα Χαλμούλκου
Επιμέλεια-διόρθωση: Συλβί Ρηγοπούλου
Προσαρμογή ευρετηρίου στην ελληνική έκδοση: Έλσα Ζαρχή, Βερένα Καποπούλου,
Οντέτ Κουζουτζόγλου, Παναγιώτης Πυλιώτης, Νίκος Τζουρντός

Διατηρούνται όλα τα πνευματικά δικαιώματα. Κανένα τμήμα του βιβλίου δεν μπορεί
να αναπαραχθεί, να αποθηκευτεί σε βάση δεδομένων ή να διαβιβαστεί με οποιαδήποτε
μορφή ή με οποιοδήποτε, ηλεκτρονικό, μηχανικό, αντιγραφικό ή άλλο μέσο,
χωρίς προηγουμένως να έχει δώσει άδεια ο εκδότης.

Polaris Εκδόσεις: Βιβλία-Multimedia
Ναυαρίνου 17, 10681 Αθήνα
Τηλ. 2103836482, fax 2103807608
www.polarisekdoseis.gr, info@polarisekdoseis.gr

ISBN: 978-960-6829-67-3

ΝΙΚΟΛΑΣ ΟΣΤΛΕΡ

ΛΟΓΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ

Η ιστορία των γλωσσών

Μετάφραση
ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΤΡΑΣ

Επιστημονική επιμέλεια
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΡΙΜΠΑΣ

POLARIS ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Στην Jane

SINE QUA NON

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ, ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ, ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	xii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	xv
ΠΡΟΛΟΓΟΣ: ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΓΛΩΣΣΩΝ	xix
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ	xxv

ΜΕΡΟΣ 1ο: Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	1
1 <i>Το χαλί του Θεμιστοκλή</i>	3
Η γλωσσική θέαση της ανθρώπινης ιστορίας	3
Η φυσική κατάσταση	6
Αλφαριθμητισμός και η απαρχή της γλωσσικής ιστορίας	7
Μια ιστορία που είναι και ενδόμυχη	11
2 <i>Τι χρειάζεται για να γίνει παγκόσμια μια γλώσσα· ή: ποτέ δεν ξέρει κανείς</i>	17
ΜΕΡΟΣ 2ο: ΓΛΩΣΣΕΣ ΔΙΑ ΞΗΡΑΣ	27
3 <i>Τα Άνθη της Ερήμου:</i>	
γλωσσική καινοτομία στη Μέση Ανατολή	29
Τρεις αδελφές που γεφυρώνουν μια ιστορία 4.500 ετών	36
Η ιστορία εν συντομία: γλωσσική «μακριά γαϊδούρα»	40
Σουμερική – η πρώτη κλασική γλώσσα: ζωή μετά θάνατον	53
ΠΡΩΤΟ ΙΝΤΕΡΛΟΥΔΙΟ: ΑΛΗΘΕΙΑ, ΤΙ ΣΥΝΕΒΗ ΣΤΗΝ ΕΛΑΜΙΤΙΚΗ;	61
Ακκαδική – τεχνολογία αιχμής σε παγκόσμιο επίπεδο:	
ένα πρότυπο αλφαριθμητισμού	64
Φοινικική – εμπόριο χωρίς κουλτούρα: η Χαναάν και τα δυτικά της	77

Αραμαϊκή – το τραγούδι της ερήμου: interlingua της δυτικής Ασίας	90
ΔΕΥΤΕΡΟ ΙΝΤΕΡΛΟΥΔΙΟ: Η ΑΣΠΙΔΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ	100
Αραβική – ευλωπτία και ισότητα: ο θρίαμβος της «υποταγής»	107
ΤΡΙΤΟ ΙΝΤΕΡΛΟΥΔΙΟ: ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΣΙΚΗ, ΟΙ ΕΦΗΠΟΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ	123
Μια μεσανατολική κληρονομιά: η αίγλη του νομάδα της ερήμου	128
4 Θρίαμβοι γονιμότητας: Αιγυπτιακή και Κινεζική	133
Βίοι παράλληλοι	142
Η γλώσσα στις όχθες του Νεΐλου	143
Μια μεγαλοπρεπής πορεία	145
Μετανάστες από τη Λιβύη και το Κουρ	148
Ανταγωνισμός από την Αραμαϊκή και την Ελληνική	152
Αλλαγές στη γραφή	155
Τελευταία παράδοξα	157
Η γλώσσα από τον Χουάνγκ-Χο μέχρι τον Γιανγκτσέ	158
Απαρχές	158
Πρώτη ενότητα	163
Υποχώρηση στον Νότο	166
Βόρειες επιρροές	170
Πέρα από τις νότιες θάλασσες	173
Αντιμετωπίζοντας τους ξένους διαβόλους	175
Τα πώς και τα γιατί	177
Παραμένοντας πιστοί σε ένα σύστημα γραφής	183
Σχέσεις με το εξωτερικό	188
Οι μαθητές της Κίνας	193
Αντιμετωπίζοντας τις εισβολές: ο «τορπιλισμός» της Αιγυπτιακής	195
Αντιμετωπίζοντας τις εισβολές: η Κινεζική διαταράσσεται	200
5 Χαριτωμένη σαν περικοκλάδα:	
η εκλεπτυσμένη πορεία της Σανσκριτικής	209
Η ιστορία εν συντομία	209
Ο χαρακτήρας της Σανσκριτικής	216
Εγγενείς ιδιότητες	216
Η Σανσκριτική στη ζωή της Ινδίας	223
Οι απόψεις των ξένων	229
Η εξάπλωση της Σανσκριτικής	235
Η Σανσκριτική στην Ινδία	235
Η Σανσκριτική στη νοτιοανατολική Ασία	240
Η Σανσκριτική διαδίδεται μέσω του βουδισμού:	
κεντρική και ανατολική Ασία	251
Η Σανσκριτική εκτοπίζεται	257
Η γοητεία της Σανσκριτικής	259

Οι ρίζες της γοητείας της Σανσκριτικής	259
Περιοριστικές αδυναμίες	264
Η Σανσκριτική δεν είναι πια μόνη	270
6 Τρεις χιλιάδες έτη σολιψισμού:	
οι περιπέτειες της Ελληνικής	275
Η Ελληνική στην ακμή της	277
Ποιος είναι Έλληνας;	279
Τι είδους γλώσσα;	283
Πατρίδες στο εξωτερικό:	
η εξάπλωση της Ελληνικής μέσω του αποικισμού	290
Βασιλιάδες της Ασίας: η εξάπλωση της Ελληνικής μέσω του πολέμου	295
Ένα ρωμαϊκό καλωσόρισμα:	
η εξάπλωση της Ελληνικής μέσα από την κουλτούρα	304
Κρίση μέσης ηλικίας: προσπάθεια για μια νέα αρχή	309
Προανακρούσματα παρακμής	313
<i>Βακτρία, Περσία, Μεσοποταμία</i>	313
<i>Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτος</i>	315
<i>Ελλάδα</i>	318
<i>Ανατολία</i>	320
Οι παρηγορίες της τρίτης ηλικίας	323
Ανασκόπηση: ο κύκλος ζωής μιας κλασικής γλώσσας	325
7 Η ερίζουσα Ευρώπη:	
<i>Κελτική, Ρωμαϊκή, Γερμανική και Σλαβική</i>	331
Μεταστροφές της τύχης	332
Οι διεκδικητές: οι απόψεις Ελλήνων και Ρωμαίων	335
<i>Οι Κέλτες</i>	335
<i>Οι Γερμανοί</i>	337
<i>Οι Ρωμαίοι</i>	338
<i>Οι Σλάβοι</i>	340
Ρύν: η παρορμητική ανάδειξη των Κελτών	342
<i>Τα ίχνη των κελτικών γλωσσών</i>	342
<i>Πώς αναγνωρίζεται η Κελτική</i>	344
<i>Ο αλφαριθμητισμός των Κελτών</i>	346
<i>Πώς εξαπλώθηκε η Γαλατική</i>	350
<i>Οι προελάσεις των Γαλατών στις ιστορικές μαρτυρίες</i>	355
Consilium: η λογική του ρωμαϊκού imperium	359
<i>Mōs Māiðrum – αλά ρωμαϊκά</i>	359
<i>Η εγκατάληψη της Γαλατικής</i>	364
<i>Η Λατινική μεταξύ των Βάσκων και των Βρετανών</i>	366
Einfall: η Τευτονική και η Σλαβική προελαύνουν	370

<i>Οι γερμανικές εισβολές –ακατανίκητες και άκαρπες</i>	370
<i>Η αυγή της Σλαβικής στα Βαλκάνια</i>	375
<i>Κόντρα στον καιρό: η έλευση της Αγγλικής</i>	377
8 <i>Ο πρώτος θάνατος της Λατινικής</i>	383
ΜΕΡΟΣ 3ο: ΓΛΩΣΣΕΣ ΔΙΑ ΘΑΛΑΣΣΗΣ	391
9 <i>Ο δεύτερος θάνατος της Λατινικής</i>	393
10 <i>Σφετεριστές του μεγαλείου: η Ισπανική στον Νέο Κόσμο</i>	401
<i>Το πορτρέτο ενός κονκισταδόρ</i>	401
<i>Μια αυτοκρατορία δίχως προηγούμενο</i>	405
<i>Οι πρώτες ρωγμές στο γλωσσικό φράγμα:</i> <i>διερμηνείς, δίγλωσσοι, γραμματικοί</i>	413
<i>Αγώνες του παρελθόντος:</i> <i>πώς εξαπλώθηκαν οι αμερικανικές γλώσσες</i>	421
<i>Η εξάπλωση της Νάουατλ</i>	424
<i>Η εξάπλωση της Κέτσουα</i>	430
<i>Η εξάπλωση της Τσίμπτσα, της Γουαρανί</i> <i>και της Μαπουντούγκουν</i>	436
<i>Η λύση της Εκκλησίας: οι «lenguas generales»</i>	440
<i>Η κρατική λύση: hispanización</i>	450
<i>Κατακλείδα: διασχίζοντας τον Ειρηνικό</i>	455
11 <i>Στο κατόπι της αυτοκρατορίας:</i> <i>οι γλώσσες της Ευρώπης στο εξωτερικό</i>	459
<i>Πορτογάλοι πρωτοπόροι</i>	461
<i>Μια ασιατική αυτοκρατορία</i>	465
<i>Η Πορτογαλική στην Αμερική</i>	472
<i>Ολλανδοί εισβολείς</i>	478
<i>La francophonie</i>	488
<i>Η Γαλλική στην Ευρώπη</i>	489
<i>Η πρώτη αυτοκρατορία</i>	498
<i>Η δεύτερη αυτοκρατορία</i>	505
<i>Η Τρίτη Ρώμη και πάσαι αι Ρωσσίαι</i>	511
<i>Η καταγωγή της Ρωσικής</i>	514
<i>Η Ρωσική εξαπλώνεται ανατολικά και κατόπιν δυτικά</i>	518
<i>Η Ρωσική εξαπλώνεται βόρεια και μετά νότια</i>	524
<i>Το γόητρο της Ρωσικής</i>	530
<i>Το σοβιετικό πείραμα</i>	535
<i>Συμπεράσματα</i>	539
<i>Παραδόξως αναποτελεσματική – οι φιλοδοξίες της Γερμανικής</i>	542
<i>Αυτοκρατορικός επίλογος: kōminka</i>	545

12	<i>Μικρόκοσμος ή παραμορφωτικός καθρέφτης; Η σταδιοδρομία της Αγγλικής</i>	555
	Τεστ κοπώσεως: αποχαιρετώντας τη Γαλλονορμανδική	558
	<i>Η Αγγλική περνά στο περιθώριο</i>	560
	<i>Η εξάπλωση του αγγλονορμανδικού πακέτου</i>	562
	<i>Η δύση της Γαλλονορμανδικής</i>	567
	Η σταθεροποίηση της γλώσσας	570
	<i>Τι είδους γλώσσα;</i>	579
	<i>Εμπρός για τη Δύση!</i>	582
	<i>Πειρατές και άποικοι</i>	584
	<i>Η γη κάποιον άλλον</i>	587
	<i>Πρόδηλο πεπρωμένο</i>	593
	<i>Συμπεριφορά που σκλαβώνει</i>	598
	Αλλαγή προοπτικής – η Αγγλική στην Ινδία	606
	<i>Μια εμπορική επιχείρηση</i>	606
	<i>Προτεσταντισμός, κέρδη και πρόοδος</i>	610
	<i>Επιτυχία, παρά τις αγνότερες προθέσεις</i>	616
	Ο κόσμος καταλαμβάνεται εξ εφόδου	618
	<i>Μια αυτοκρατορία ολοκληρώνεται</i>	618
	<i>Το ένα θαύμα μετά το άλλο</i>	624
	<i>Η Αγγλική μεταξύ των ομοτίμων της</i>	632
	 ΜΕΡΟΣ 4ο: ΟΙ ΓΛΩΣΣΕΣ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	641
13	<i>Οι κορυφαίες είκοσι γλώσσες σήμερα</i>	643
14	<i>Ατενίζοντας το μέλλον</i>	655
	Τι είναι παλαιό	655
	Τι είναι καινούργιο	660
	Έτσι μπράβο	664
	Τρία νήματα: ελευθερία, γόητρο και ευκολία εκμάθησης	675
	<i>Ελευθερία</i>	675
	<i>Γόητρο</i>	677
	<i>Τι καθιστά μια γλώσσα εύκολη στην εκμάθηση</i>	679
	Μεγαλύτερες από αυτοκρατορίες	684
	 ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	691
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	715
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	727
	ΜΙΛΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΓΛΩΣΣΕΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ	755
	ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	761

Κ Α Τ Α Λ Ο Γ Ο Σ Χ Α Ρ Τ Ω Ν, Π Ι Ν Α Κ Ω Ν Κ Α Ι Ε Ι Κ Ο Ν Ω Ν, Π Η Γ Ε Σ Ε Ι Κ Ο Ν Ω Ν

ΧΑΡΤΕΣ

Γλώσσες σημιτικές και αφροασιατικές	37
Οι κυριότερες γλώσσες της δυτικής Ασίας, 2500-1000 π.Χ.	41
Οι κυριότερες γλώσσες της δυτικής Ασίας, 1000-1 π.Χ.	45
Φοινικικοί οικισμοί ανά τη Μεσόγειο	48
Εύφορη Ημισέληνος - το εύρος της Ακκαδικής	66
Οι γλώσσες της Χαναάν	81
Η Περσική Αυτοκρατορία του Δαρείου	93
Η εξάπλωση των αραμαιοφώνων χριστιανικών ιεραποστόλων	103
Οι κατακτήσεις των Αράβων	111
Οι ακτές της ανατολικής Αφρικής και η εξάπλωση της Σουαχίλι	122
Οι Τουρκικές γλώσσες της Ασίας	125
Οι Ιρανικές γλώσσες της Ασίας	127
Η Αίγυπτος και γειτονικές περιοχές	144
Η σαϊτική Αίγυπτος και η Εγγύς Ανατολή	153
Η Κίνα από τον 8ο μέχρι τον 5ο αιώνα π.Χ.: «Άνοιξη και Φθινόπωρο»	160
Μεγάλες γλωσσικές ομάδες που επηρέασαν την Κινεζική	165
Η βόρεια Κίνα τον 10ο αιώνα	169
Η Κίνα τον 17ο αιώνα	171
Η παραδοσιακή θεώρηση: η Κίνα περικυκλωμένη	203
Η πλήρης εμβέλεια της Σανσκριτικής	210
Σύγχρονες Ινδοάριες γλώσσες της Ινδικής Χερσονήσου	213
Η Αριαβάρτα σύμφωνα με τον Μάνου και τα διατάγματα του Άσοκα	224

Η Σανσκριτική εξαπλώνεται στη νοτιοανατολική Ασία	241
Οι ελληνόφωνοι ανά τον κόσμο, περί το 185 π.Χ.	278
Οι κυριότερες περιοχές των ελληνικών διαλέκτων πριν από την εξάπλωση της Κοινής	287
Ελληνικές αποικίες στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο	290
Η ελληνική οικουμένη όπως καθορίστηκε από τον Αλέξανδρο	297
Η επέκταση της Ρώμης προς τα ανατολικά, 300 π.Χ. - 200 μ.Χ.	305
Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια στα μέσα της πρώτης χιλιετίας μ.Χ.	318
Η προέλαση των Τούρκων στην Ανατολία και το Αιγαίο	321
Η κατανομή των γλωσσών στην Ευρώπη του 500 π.Χ.	333
Η κατανομή των γλωσσών στην Ευρώπη του 500 μ.Χ.	334
Η εξάπλωση της Κελτικής στην Ευρώπη	351
Η επικράτεια της «Ατλαντικής Κελτικής»	353
Η επέκταση της Ρώμης προς τα δυτικά, 300 π.Χ. - 50 μ.Χ.	360
Γερμανικές κατακτήσεις στη Δυτική Ευρώπη, 5ος αιώνας μ.Χ.	371
Η εισβολή των Σλάβων στα Βαλκάνια, 5ος-7ος αι. μ.Χ.	377
Η ραγδαία εξάπλωση των Σαξόνων στην Αγγλία	379
Η Ευρώπη του Καρλομάγνου, 8ος αι. μ.Χ.	384
Η κατά Δάντη γλωσσική εικόνα της Ευρώπης, 13ος αιώνας μ.Χ.	389
Η εξάπλωση της τυπογραφίας στην Ευρώπη τον 15ο αιώνα	395
Γλώσσες στην Ιβηρική, 13ος αιώνας μ.Χ.	404
Η Γραμμή Τορδεσύλιας στην Αμερική	409
Η νοτιοανατολική Καραϊβική, 15ος-16ος αι.	422
Οι γλώσσες του Μεξικού τον 16ο αιώνα	426
Οι Κεντρικές Άνδεις, περ. 500 μ.Χ.	432
Οι Κεντρικές Άνδεις, περ. 1400 μ.Χ.	433
Περιοχές μειζόνων γλωσσών, Ν. Αμερική περ. 1500 μ.Χ.	438
Η εξάπλωση της Πορτογαλικής στην Ιβηρική	463
Η πορτογαλική εμπορική αυτοκρατορία προς Ανατολάς, 16ος αιώνας	466
Η εξάπλωση της Πορτογαλικής στη Βραζιλία	475
Δραστηριότητες της Ολλανδικής Εταιρείας Δυτικών Ινδιών (WIC)	479
Η ανάπτυξη της Ολλανδικής Αυτοκρατορίας των Ανατολικών Ινδιών	480
Ποικιλίες της Ρομανικής στη Γαλλία, 13ος αιώνας	491
Θύλακοι της Γαλλικής στην Ανατολική Μεσόγειο, 11ος-12ος αιώνας	494
Η Γαλλική στη Βόρεια Αμερική: η νέα Γαλλία και η Λουιζιάνα	501
Οι Γαλλικές Αυτοκρατορίες σε Αφρική, Ασία και Ειρηνικό Ωκεανό	505
Η Francophonie σήμερα	509
Η Ευρωπαϊκή Ρωσία τον 13ο αιώνα	515

Η επέκταση του κράτους της Μόσχας στη Σιβηρία	519
Η επέκταση του κράτους της Μόσχας στην Ευρώπη	523
Κεντρική Ασία και Σιβηρία, μέσα του 19ου αιώνα	528
Η Αυτοκρατορία της Ιαπωνίας στον Ειρηνικό, 1895-1945	548
Η εξάπλωση του Αγγλονορμανδικού πακέτου, 11ος-14ος αιώνας	563
Ευρωπαϊκές αποικίες στη βορειοανατολική Αμερική, 17ος αιώνας	589
Οι γλώσσες Αλγκονκίν της Βόρειας Αμερικής	591
Η εξάπλωση της Αγγλικής στις ΗΠΑ, 1664-1853	594

ΠΙΝΑΚΕΣ

Μέτρηση από το 1 έως το 10 στο Ιράκ από το 2300 π.Χ. μέχρι το 2000 μ.Χ.	39
Παράλληλες χρονολογίες της Αιγυπτιακής και της Κινεζικής	138

ΕΙΚΟΝΕΣ

Έξι γλώσσες γραμμένες σε σφηνοειδή γραφή:	
Σουμερική, Ακκαδική, Ελαμιτική, Χουρριτική, Ουραρτική, Χιτιτική	32
Η στήλη του Ολοπέν στην Τσανγκάν	106
Τα στέμματα της Αιγύπτου: της Κάτω, της Άνω και ο συνδυασμός τους	146
Ο Αχενατόν με τη γυναίκα και τις κόρες του	148
Ιερογλυφική, ιερατική, δημοτική, κοπτική	157
Η επιγραφή του Ζενγκ-Χε	192
Γραφές της νοτιοανατολικής Ασίας με καταγωγή από την Ινδία	244
Ναϊκή αρχιτεκτονική της νοτιοανατολικής Ασίας	245
Ινσουβρική επιγραφή στην Μπριόνα	347
Γαλατοελληνική επιγραφή που βρέθηκε στη Βεζόν, κοντά στην Αρλουσίνα (Οράνζ)	348
Σφραγίδα αγγειοπλάστη η οποία βρέθηκε στο Caudebec-en-Caux, κοντά στην πόλη Rotomagus (Rouen)	349
Οι είκοσι κορυφαίες γλώσσες	644

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

32-33, 244 κείμενα από: Daniels, Peter & William Bright (1996), *The World's Writing Systems*, New York: Oxford University Press. Copyright 1996 by Oxford University Press, Inc.· 192 Φωτογραφία: Dominic Sansoni· 347-349 Lambert, Pierre-Yves (1997), *La Langue Gauloise*, Paris: éditions errance.

Το χαλί του Θεμιστοκλή

Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΘΕΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Από γλωσσική άποψη, ο σημερινός πληθυσμός του κόσμου δεν είναι έξι δισεκατομμύρια, αλλά κάτι παραπάνω από έξι χιλιάδες.

Υπάρχουν σήμερα έξι έως επτά χιλιάδες κοινότητες στον κόσμο, που προσδιορίζονται με βάση τη γλώσσα που μιλούν. Δεν βαρύνουν όλες το ίδιο. Παρατηρείται διακύμανση ως προς το μέγεθος. Η μανδαρινική Κινεζική, με περίπου 900 εκατομμύρια ομιλητές, αντιπροσωπεύει από μόνη της το ένα έκτο του συνολικού πληθυσμού του κόσμου, ακολουθούμενη από την Αγγλική και την Ισπανική, καθεμία από τις οποίες αριθμεί περίπου 300 εκατομμύρια ομιλητές, και συνεχίζεται ο μακρύς κατάλογος με πολύ μικρές κοινότητες. Πάνω από το 50% όλων των γλωσσών του κόσμου, για παράδειγμα, διαθέτουν λιγότερους από πέντε χιλιάδες ομιλητές, και περισσότερες από χίλιες γλώσσες δεν διαθέτουν παρά μερικές δεκάδες. Διανύουμε μια περίοδο επικίνδυνη για τις γλώσσες.

Εξετάζοντας την ανθρώπινη ιστορία, η γλωσσική κοινότητα είναι μια απολύτως φυσική μονάδα. Οι γλώσσες, εξαιτίας της φύσης τους ως μέσων επικοινωνίας, χωρίζουν την ανθρωπότητα σε ομάδες. Μόνο μέσω κοινής γλώσσας μπορεί μια ομάδα ανθρώπων να δράσει συντονισμένα και, ως εκ τούτου, να αναπτύξει κοινή ιστορία. Επιπλέον, η γλώσσα που μοιράζεται μια ομάδα αποτελεί ακριβώς το μέσο με το οποίο μπορούν να κοινοποιηθούν οι αναμνήσεις της κοινής της ιστορίας. Οι γλώσσες καθιστούν δυνατή τόσο τη βίωση μιας κοινής ιστορίας όσο και την αφήγησή της.

Κάθε γλώσσα, μάλιστα, διαθέτει ένα ακόμα γνώρισμα, το οποίο την καθιστά το προσηφορότερο μέσο για τη διατήρηση της ιστορίας μιας ομάδας. Οι

νέοι μαθαίνουν τη γλώσσα από τους γεροντότερους, και έτσι κάθε ζωντανή γλώσσα αποτελεί την ενσάρκωση μιας παράδοσης. Η παράδοση αυτή είναι θεωρητικά αθάνατη. Οι γλώσσες αλλάζουν, καθώς περνούν από τα χείλη της μίας γενιάς στην επόμενη, αλλά δεν υπάρχει τίποτα σε αυτήν τη διαδικασία μετάδοσης που να συντελεί στη φθορά ή την εξαφάνιση. Όπως και στην ίδια τη ζωή, κάθε νέα γενιά μπορεί να λάβει εκ νέου το δώρο της γλώσσας της. Έτσι λοιπόν οι γλώσσες, αντίθετα από τους ανθρώπους που τις μιλούν, δεν είναι ποτέ απαραίτητο ότι θα εξασθενήσουν ή θα πεθάνουν.

Κάθε γλώσσα έχει μια ευκαιρία στην αθανασία, αυτό όμως δεν σημαίνει και ότι θα επιβιώσει για πάντα. Τα γονίδια, επίσης, και τα είδη που κωδικογραφούν, είναι αθάνατα· οι αφανισμοί όμως είναι κάτι το σύνηθες στην παλαιοντολογία. Ομοίως, η πραγματική διάρκεια ζωής κάθε γλωσσικής κοινότητας ποικίλλει τρομακτικά. Τα χρονικά της γλωσσικής ιστορίας είναι γεμάτα από γλώσσες που εξέλιπαν, από παραδόσεις που έφθασαν στο τέλος τους χωρίς να αφήσουν ούτε έναν ομιλήτη.

Η γλωσσική θέαση της ιστορίας μπορεί να αντιδιασταλεί με τη γενετική προσέγγιση της ανθρώπινης ιστορίας η οποία, αυτήν τη στιγμή, καθιστά επαναστατική τη γνώμη που έχουμε για το απώτερο παρελθόν μας. Όπως η συμμετοχή σε ένα βιολογικό είδος και σε μια μητρογραμμική καταγωγή, έτσι και η συμμετοχή σε μια γλωσσική κοινότητα βασίζεται σε μια σαφή σχέση. Ένα άτομο αποτελεί μέλος ενός είδους αν μπορεί να δημιουργήσει απογόνους με άλλα μέλη του είδους, έχει δε μητρογραμμική καταγωγή αν η μητέρα του ανήκει σε αυτήν τη γραμμική καταγωγής. Ομοίως, στο βασικότερο επίπεδο, κάποιος ανήκει σε μια γλωσσική κοινότητα αν μπορεί να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα της κοινότητας αυτής.

Το πλεονέκτημα αυτής της γλωσσικά καθορισμένης μονάδας είναι ότι ορίζει αναγκαστικά μια κοινότητα που είναι σημαντική για εμάς ως ανθρώπινα όντα. Η μονάδα του είδους είναι ενδιαφέρουσα, καθόσον ορίζει τις προϊστορικές μας σχέσεις με συγγενείς ομάδες, όπως εκείνες του *Homo erectus* και των Νεάντερταλ, αλλά μετά την άνοδο του *Homo sapiens*, η χρησιμότητά της περιορίζεται εξαιτίας του προφανούς γεγονότος ότι, σε όλο το φάσμα του είδους μας, ανήκουμε στην ίδια ομάδα. Η μονάδα καταγωγής έχει και αυτή τα προτερήματά της, καθώς προσδιορίζεται ανά τους αιώνες από το μιτοχονδριακό DNA και τα χρωμοσώματα Y, και μπορεί να μας δώσει ενδιαφέροντα στοιχεία για την καταγωγή των πληθυσμών αν κάποια γραμμική καταγωγή που σήμερα είναι σαφώς παρούσα στον πληθυσμό, λείπει σε μία από τις υποψήφιες ομάδες που προτείνονται ως πρόγονοι. Έτσι, έχει συναχθεί ότι οι Πολυνήσιοι δεν θα μπορούσαν να προέρχονται από τη

Νότια Αμερική, ότι οι περισσότεροι ευρωπαϊκοί πληθυσμοί κατάγονται από τόπους μακριά από τις γεωργικές πηγές της Εγγύς Ανατολής, και ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των Μίντλαντς της Αγγλίας έλκει την καταγωγή του από τη Φρισία.¹ Αλλά η αβεβαιότητα που περιβάλλει την προέλευση των προγόνων πολλών ανθρώπων δεν βοηθά στην περιχαράκωση μιας ομάδας στο σύνολό της με τον τρόπο που το κατορθώνει η γλώσσα.

Ας αντιδιαστείλουμε μια μονάδα όπως η φυλή –τα όρια της οποίας καθορίζονται μόνο από ένα επιλεγμένο σύνολο ιδιοτήτων– είτε όπως γινόταν τον δέκατο ένατο και τον πρώιμο εικοστό αιώνα, με επιφανειακές ομοιότητες όπως το χρώμα του δέρματος και οι αναλογίες του κρανίου, είτε όπως πρόσφατα, με ομάδες αίματος και ιστών και ακολουθίες DNA. Ομοίως, υπάρχουν ανυπερέβλητα προβλήματα στον προσδιορισμό του πολιτισμικού της αντιστοίχου, του έθνους, που συνεπάγεται τους περαιτέρω αστάθμητους παράγοντες της συνείδησης μιας κοινής ιστορίας, ίσως δε και μιας κοινής γλώσσας.² Δεδομένου ότι πολλές από τις ιδιότητες αποδίδονται τυχαία σε διαφορετικά άτομα και διαφορετικές γενιές, παραμένει αναπάντητο το ερώτημα πώς πρέπει να αντιμετωπίζουμε το εκάστοτε σύνολο χαρακτηριστικών μιας φυλής ή ενός έθνους.* Αναντίρρητα, ωστόσο, η χρήση μιας δεδομένης γλώσσας συνιστά παντού μια λειτουργική πραγματικότητα: πρωτίστως, αποτελεί χαρακτηριστικό κάθε ανθρώπινης ομάδας, διατηρείται δε ανά τις γενεές. Παρέχει ένα καθολικό κλειδί για το διαχωρισμό της ανθρωπίνης ιστορίας σε ομάδες μεστές περιεχομένου.

Ομολογουμένως, μια γλωσσική κοινότητα είναι μια μονάδα περισσότερο διάχυτη από ό,τι ένα γένος ή μια σειρά κατιόντων. Η γλώσσα αλλάζει πολύ

* Το πρόβλημα δεν είναι ότι οι κοινές ιδιότητες είναι πάντα φανταστικές (όπως ενδεχομένως να ίσχυε για τα κριτήρια των Ναζί ως προς το τι καθιστά κάποιον Εβραίο) ή ακόμη και αντικειμενικά επουσιώδεις για την επιβίωση (όπως π.χ. το ότι η κατοχή των γονιδίων για τη δρεπανοκυτταρική αναιμία και τη θαλασσαιμία σαφώς δημιουργεί προδιάθεση για κληρονομικές ασθένειες, ενώ προσφέρει αντιστάσεις έναντι της ελονοσίας). Απορρέει από τη λογική της στατιστικής: όταν επιλέγουμε έναν πληθυσμό για μελέτη, πάντα πρέπει να διαλέγουμε ένα υποσύνολο των ιδιοτήτων από ένα κατά πολύ ευρύτερο σύνολο. Αλλά οι πληθυσμοί που έχουν κοινό ένα υποσύνολο ενδέχεται να μη μοιράζονται ένα άλλο – ποιος άλλωστε μπορεί να πει (πριν από τη διεξαγωγή της μελέτης) ποιες ιδιότητες ορίζουν την ομάδα που έχει την ενδιαφέρουσα ιστορία; Στην πράξη, οι ιδιότητες που επιλέγονται τείνουν να επιβεβαιώνουν τους προϋποθέσεις των ερευνητών: έτσι (π.χ.) οι συμπτώσεις ανάμεσα στις γενετικές και τις γλωσσικές κατηγοριοποιήσεις των πληθυσμών του κόσμου είναι ελάχιστα εντυπωσιακές. Αυτή η αναγκαία αυθαιρεσία στην εκπόνηση στατιστικών μοντέλων αποτελεί θεμελιώδη αδυναμία για τη φερεγγυότητα της θεωρίας της πληθυσμιακής βαθμίδωσης στην προϊστορία, που συνδέεται με τον Luca Cavalli-Sforza (π.χ. 2001) και τους πολυάριθμους υποστηρικτές του.

ταχύτερα από μια ακολουθία, και δεν μπορεί κανείς να είναι καν βέβαιος ότι θα μεταδίδεται πάντα από τη μία γενιά στην επόμενη. Κάποια παιδιά με-γαλώνουν μιλώντας γλώσσα διαφορετική από αυτήν των γονιών τους. Όπως θα δούμε, δεν είναι πάντα εύκολο να καταμετρήσουμε ή να διαχωρίσουμε με τρόπο αξιόπιστο τις γλωσσικές κοινότητες. Αναμφισβήτητα, όμως, αποτε-λούν πραγματικά γνωρίσματα της ανθρώπινης κατάστασης.

Η αποστολή αυτού του έργου είναι να χαρτογραφήσει κάποιες από τις ιστορίες των γλωσσικών παραδόσεων που αναδείχθηκαν ως πλέον πολυάν-θρωπες, και που επεκτάθηκαν κατά τους ιστορικούς χρόνους σε αχανείς πε-ριοχές της οικουμένης. Η θέασή μας περιορίζεται στις γλωσσικές ιστορίες για τις οποίες διαθέτουμε άμεσα γραπτά στοιχεία, πράγμα που σημαίνει ότι θα παραλείψουμε κάποιες από τις πλέον αρχαίες, όπως την εξάπλωση της Μπα-ντού στη νότια Αφρική ή των πολυνησιακών γλωσσών στον Ειρηνικό· μολα-ταύτα, η σχετική αφήγηση θα διατρέχει σχεδόν πάντοτε χιλιετίες. Η ιστορία της ανθρωπότητας μέσα από τις γλώσσες της συνιστά μακροσκοπική θέαση.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Οι γλώσσες είναι το «σκληρό νόμισμα» των ανθρώπινων κοινοτήτων εδώ και εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια και, φυσικά, η τυπική γλωσσική κοινό-τητα έχει διαφοροποιηθεί σε αυτό το διάστημα. Η υπόθεση είναι ότι, πριν από την ανακάλυψη και την εξάπλωση της γεωργίας, οι άνθρωπινες κοινό-τητες ήταν μικρές ομάδες, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις εναπομείνα-σες συνομαδώσεις κυνηγών-τροφοσυλλεκτών στις μέρες μας. Όλες αυτές οι ομάδες διαθέτουν γλώσσες, καθώς και αρχαίες παραδόσεις και ιστορί-ες, που οι παλαιότεροι αναδιηγούνται στους νεότερους. Η πυκνότητα του ανθρώπινου πληθυσμού, οπουδήποτε κατοικούσαν άνθρωποι, θα ήταν πο-λύ μικρότερη από τη σημερινή. Το ότι συγγενικές γλώσσες αποκλίνουν όταν σταματά η επαφή μεταξύ των ομάδων αποτελεί κοινό τόπο για την ιστορική γλωσσολογία· έτσι μπορούμε να υποθέσουμε και ότι, κατά τη διάρκεια αυ-τής της πρώιμης περιόδου, κάθε αυτόχθονη κοινότητα με μέγεθος μέχρι μερι-κές χιλιάδες άτομα θα είχε, σε γενικές γραμμές, τη δική της γλώσσα.

Όλα αυτά άλλαξαν στις κοινότητες που υιοθέτησαν μη νομαδικό τρόπο ζωής, βασισμένο στην κτηνοτροφία και τη γεωργία. Οι κοινότητες θα πρέ-πει πλέον να είχαν μεγαλώσει και να ήταν πιο οργανωμένες. Στις σταθερές κοινότητες, οι γείτονες κάποιου θα παρέμεναν γείτονές του για πολλά χρό-νια, και μάλιστα για τις επόμενες γενιές. Ενδεχομένως κάποιος θα έπρεπε

να πληρώνει εισφορές και να διαπραγματεύεται με ανώτερες αρχές. Γιορτές και παζάρια θα έφερναν σε επαφή μεταξύ τους άτομα μιας ευρύτερης περιοχής. Θα ήταν αναγκαίο να συγκροτηθούν πολιτοφυλακές για την προστασία των τοπικών κοινοτήτων, και για να κλέψουν από άλλους που θεωρούνταν πιο αδύναμοι. Άρχισε έτσι να υπάρχει ένα κίνητρο για επικοινωνία μεταξύ ατόμων σε μεγαλύτερες αποστάσεις. Η ατομική διγλωσσία θα αυξανόταν στον πληθυσμό, ενώ και οι γλώσσες θα αναπτύσσονταν ως προς τον αριθμό των ομιλητών τους· είναι επίσης πιθανό ο απόλυτος αριθμός των γλωσσών να μειωνόταν, καθώς μικρότερες κοινότητες έχαναν ομιλητές λόγω πολέμων, γάμων ή εγκατάλειψης, ή απλώς λόγω της πραγματιστικής τάσης να χρησιμοποιούνται γλώσσες άλλων ανθρώπων.

Από την ίδια τη φύση της μεταβαλλόμενης κατάστασης θα μπορούσαμε να είχαμε απλώς συναγάγει τις διεργασίες αυτές. Ωστόσο, στην πραγματικότητα κατέστη δυνατό και να τις παρακολουθήσουμε. Έχει παρατηρηθεί ότι εξελίσσονται όλο και ταχύτερα στις τελευταίες γενιές στην Παπούα Νέα Γουινέα, καθώς οι πατροπαράδοτοι, αυτόρχεις τρόποι ζωής στα χωριά και τους οικισμούς υποχωρούν έναντι ενός ευρύτερου, εθνικού τρόπου διαβίωσης. Ένα γνώρισμα αυτής της μετάβασης είναι η παρακμή πολλών αυτόχθονων γλωσσών και η αντικατάστασή τους από γειτονικές γλώσσες που επεκτείνονται ή, παγκοσμίως, από γλώσσες που σε εθνικό επίπεδο σχετίζονται με το εμπόριο ή τη διοίκηση: χρηστικές αργκό ή πίτζιν μεταμορφώνονται γοργά σε κρεολικές γλώσσες γενικής χρήσης, οι οποίες τυποποιούνται ανεπίσημα αλλά αποτελεσματικά κατακτώντας μεγάλους αριθμούς ομιλητών.

Α Λ Φ Α Β Η Τ Ι Σ Μ Ο Σ

Κ Α Ι Η Α Π Α Ρ Χ Η Τ Η Σ Γ Λ Ω Σ Σ Ι Κ Η Σ Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α Σ

Από τότε που υπάρχει η αφήγηση, η απονομή δικαιοσύνης και η τέλεση θεραπευτικών τελετουργιών, υπάρχουν γλωσσικές μαρτυρίες που διατηρούνται προφορικά στη μνήμη των σοφών της κοινότητας. Τα μυαλά των παλαιότερων αποτελούν σημαντικό πόρο, καθώς βρίθουν από τραγούδια και προγόνους, από δεξιότητες και χάρτες, από συνταγές και ιστορίες.

Υπάρχει πάντα ένα υποκειμενικό στοιχείο στην εξ απαγγελίας μάθηση, καθώς και ένας πρακτικός περιορισμός στον όγκο των πληροφοριών που μπορούσαν να διατηρηθούν έτσι – εκτός ίσως αν μπορούσαν να οργανωθούν συμπληρωματικές ομάδες αρχαιοθετών. Επιπλέον, μιλώντας σήμερα από την αναχρονιστική οπτική γωνία του σύγχρονου ιστορικού, τα αρχαία

αρχαία που απομνημονεύονταν θα έτειναν πάντοτε να μην είναι αυθεντικά. Στην πράξη, υπήρχε πάντα πίεση να ενημερώνονται σιγά σιγά ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες του σύγχρονου κόσμου. Διαφορετικά, καθώς σταδιακές αλλαγές συσσωρεύονται στους κοινωνικούς θεσμούς και τις γλώσσες, οι πραγματικά αρχαίες μαρτυρίες θα έτειναν να χάνουν τη χρησιμότητά τους και να γίνονται ακατάληπτες. Ακόμη και σήμερα, όταν μπορούμε να βρούμε άθικτες προφορικές παραδόσεις, σπάνια είμαστε σε θέση να αποκομίσουμε σαφείς, αδιαμφισβήτητες πληροφορίες για το παρελθόν μέσα από τη μαρτυρία όσων το θυμούνται. Η ανάκληση είναι μια πράξη πειθαρχημένης επανεικασίας, το δε απώτερο παρελθόν ίσως είναι πέρα από τις διανοητικές δυνατότητες του καθενός.

Όλα αυτά λύθηκαν με το θαύμα της γραφής. Οι γραπτές παραδόσεις ξεκινούν κατά κανόνα μέσα από μια διαδικασία δημιουργίας λογιστικών αρχείων –ή, τουλάχιστον, δελτίων απογραφής και συμβόλων, που είναι οι αρχαιότεροι σαφείς πρόδρομοι των εγγράφων, οι οποίοι σώζονται– και στοχεύουν στο να παρέχουν αντικειμενική απόδειξη των ποσοτήτων που συνεπαγόταν η εκάστοτε συναλλαγή. Με τη χρήση, ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι τα σύμβολα μπορούσαν, καταρχήν, να καταγράφουν οποιοδήποτε μήνυμα, καθώς δε αυξανόταν η ευχέρεια στη χρήση συμβόλων, αυτά μπορούσαν να χρησιμοποιούνται ως άμεσο μνημονικό βοήθημα ακόμη και για τον προφορικό λόγο.

Απαξ και μια κουλτούρα αποκτήσει γραπτά μνημεία, δημιουργούνται τα πρώτα ίχνη τα οποία θα επιτρέψουν κατόπιν τη συγγραφή της ιστορίας της γλώσσας. Αν το σύστημα γραφής συνδέεται άμεσα με την καθομιλούμενη γλώσσα (και, παρά τη συνήθη συμβολική αρχή των αριθμών και των εννοιών, στην πράξη είναι αδύνατον να αναπτυχθεί ένα πλήρως λειτουργικό σύστημα γραφής χωρίς αναφορά στις λέξεις του προφορικού λόγου), τότε οι βουβές πέτρες ή οι πήλινες δέλτοι ή οι κατεργασμένες προβιές ζώων, πρακτικά οτιδήποτε, αρχίζει να μας φανερώνει κάτι που ενδεχομένως θα θεωρούσαμε μάλλον φευγαλέο: τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα μιλιόταν πραγματικά, ίσως χιλιάδες χρόνια πριν.*

Όλες οι γλώσσες των οποίων τις σταδιοδρομίες θα εξετάσουμε διαθέτουν γραπτή ιστορία που ξεπερνά τα χίλια χρόνια, σε ορισμένες δε περιπτώσεις τα δύο και τα τρεις χιλιάδες χρόνια. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, ο αλφα-

* Ένα συνηθισμένο πρόβλημα –πράγμα που αποτελεί ειρωνεία– είναι ότι, λόγω του συντηρητισμού των συγγραφέων, τα σύμβολά τους αναφέρονταν σε κάποια εκδοχή της γλώσσας η οποία ήδη είχε πάψει να χρησιμοποιείται. Οι μνήμες όσων έμαθε στο σχολείο ο γραφέας μπορεί να υπερίσχυαν των όσων άκουγε στην πραγματικότητα.

βητισμός είναι μια δεξιότητα που διαδόθηκε από επισκέπτες ή γείτονες, για να γίνει κατόπιν μέρος της ιδιαίτερης παράδοσης μιας γλώσσας. Τυχαίνει δε, με εξαίρεση την Κινεζική, ακόμη και οι γλώσσες που δημιουργήσαν γραφή και, ως εκ τούτου, τη χρησιμοποίησαν νωρίτερα απ' όλες τις άλλες, να έχουν εγκαταλείψει το αρχικό τους σύστημα και να έχουν δανειστεί κάποιο άλλο.*

Οι πορείες των γλωσσών στο παρελθόν ποικίλλουν όσο και οι κόσμοι που κάθε γλώσσα έχει δημιουργήσει για τους ομιλητές της. Οι μοίρες τους είναι πολύ διαφορετικές: Ορισμένες (όπως η Σανσκριτική και η Αραμαϊκή) μεγάλωσαν αποκτώντας πληθυσμούς ομιλητών κατανεμημένους σε απέραντες εκτάσεις, αλλά τελικά συρρικνώθηκαν μέχρι ασημαντότητας· άλλες (όπως οι γλώσσες του Κανκάσου ή της Παπούα) λαμπυρίζουν σταθερά σε απρόσιτα καταφύγια· κι άλλες, πάλι, εξακολουθούν να αποκαλύπτουν στους ομιλητές τους πολύ διαφορετικές παραδόσεις (όπως σε πολλά μέρη της Βόρειας και της Νότιας Αμερικής, της Αφρικής και της Αυστραλίας). Κάποιες γλώσσες (όπως η Αιγυπτιακή και η Κινεζική) διατήρησαν τους ομιλητές τους και τις παραδόσεις τους για χιλιάδες χρόνια σε μια συγκεκριμένη περιοχή, αφηφώντας όλους τους εισβολείς· άλλες (όπως η Ελληνική και η Λατινική) εξαπλώθηκαν μέσα από στρατιωτικές εισβολές, αν και τελικά υποχώρησαν κι εκείνες μπροστά σε νέους εισβολείς.

Αρκετά συχνά μια παράδοση μεταφέρεται στις πλάτες μια άλλης, και τελικά την αντικαθιστά. Μια μεγάλη γλώσσα ζει παρασιτικά εις βάρος μιας άλλης, και με μια αιφνιδιαστική επίθεση καταλαμβάνει τα κανάλια που έχουν δημιουργηθεί με την πάροδο πολλών γενεών. Αυτό είναι ένα συνηθισμένο τέχνασμα, καθώς οι αυτοκρατορίες διαδέχονται η μία την άλλη, σε κάθε περίοδο και ήπειρο. Η Αραμαϊκή της Περσίας εκμεταλλεύτηκε αποτελεσματικά τα δίκτυα που είχαν δημιουργηθεί για τη Λυδική στη Μικρά Ασία τον έβδομο αιώνα· τον δέκατο έκτο αιώνα, η Ισπανική σφετερίστηκε τις γλώσσες των Αζτέκων και των Ίνκα, χρησιμοποιώντας τις για να κυριαρχήσει στο Μεξικό και το Περού· στις αρχές της αγγλικής κυριαρχίας στην Ιν-

* Η Αιγυπτιακή εγκατέλειψε την ιερογλυφική και γράφεται πλέον (γνωστή ως Κοπτική) με ένα αλφάβητο που προέρχεται από την Ελληνική. Η Ακκαδική και η Σουμερική δεν γράφονται καθόλου· έτσι, η σφηνοειδής γραφή αποτελεί νεκρό γράμμα. Και η Φοινικική έχει χαθεί, αν και κάθε αλφάβητο που χρησιμοποιείται σήμερα από την Ιρλανδία μέχρι το Σιάμ προέρχεται από την αρχική της γραφή. Οι γλύφοι των Μάγια έπαψαν να χρησιμοποιούνται την εποχή της Ισπανικής Κατάκτησης και, πλέον, όλες αυτές οι γλώσσες γράφονται με το λατινικό αλφάβητο. Εντωμεταξύ, η Κινεζική εξακολουθεί να γράφεται με τη γραφή που τυποποιήθηκε πρώτη φορά από τον άνθρωπο που διέταξε το κάψιμο κάθε βιβλίου στη χώρα. Βλ. Κεφάλαιο 4, «Πρώτη Ενότητα», σ. 163.

δία, η Αγγλική και η Ουρντού απέκτησαν πρόσβαση σε δομές εξουσίας που είχαν συγκροτηθεί στην Περσική. Ωστόσο, η χρονική κλίμακα στην οποία διαδραματίστηκαν αυτά τα γυρίσματα της μοίρας ποικίλλει εντυπωσιακά: Μέσα σε μία μόλις δεκαετία είναι δυνατόν να τεθεί το πρότυπο για τα επόμενα χίλια χρόνια, όπως όταν ο Αλέξανδρος διαδέχθηκε τους Πέρσες ως κυρίαρχος της ανατολικής Μεσογείου· επίσης, μια συγκεκριμένη τάση μπορεί να επιβάλλεται σταδιακά, χιλιόμετρο το χιλιόμετρο, χωριό το χωριό, για χιλιάδες χρόνια: με αυτό τον τρόπο διαδόθηκε η Κινεζική στην Ανατολική Ασία.

Αυτό σημαίνει ότι, παρ' όλη τη συγκλονιστική της ποικιλία, αυτή η ιστορία που αφηγούμαστε μέσα από τις γλώσσες μπορεί να μας βοηθήσει να εμβαθύνουμε στα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα αιφνίδιων αλλαγών. Και αυτό ισχύει ιδίως στις περιπτώσεις όπου εκείνο που αλλάζει είναι ο τρόπος με τον οποίο ένα έθνος συνομιλεί με τα υπόλοιπα έθνη, όπως συμβαίνει σήμερα.

Πράγματι, οι σύνθετες επιδράσεις των διαπολιτισμικών επαφών στις γλώσσες αποτελούν τα καλύτερα διαθέσιμα τεκμήρια πραγματικής επιρροής: Συγκρίνате τις πιο οικείες αναλύσεις που βασίζονται στη στρατιωτική κατάκτηση ή στην εμπορική κυριαρχία, οι οποίες πιθανώς παρέχουν μια μάλλον κίβδηλη σαφήνεια. Πόσο ολοκληρωτική ήταν η αστραπιαία κατάκτηση των δυτικών επαρχιών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τον πέμπτο αιώνα μ.Χ. από τα γερμανικά φύλα; Αν και άλλαξε για πάντα όλες τις εστεμμένες κάρες, στη Γαλλία, την Ισπανία και τη νότια Ιταλία εξακολουθούσαν να μιλούν παραλλαγές της Λατινικής, και αυτό εξακολουθούν να κάνουν ως τις μέρες μας. Τι συνέβη πραγματικά στην Ασσυρία τον έβδομο αιώνα π.Χ.; Ήταν μια περίοδος κατά την οποία η κυριαρχία των ηγεμόνων ήταν εγγυημένη και πραγματοποιούνταν νέες κατακτήσεις. Παράλληλα, ωστόσο, η γλώσσα της άλλαξε καθώς η Ακκαδική, η προαιώνια γλώσσα των ηγετών της, υποχωρούσε μισοστά στην Αραμαϊκή, τη γλώσσα των νομάδων που υποτίθεται ότι κατακτούσε.

Η γλωσσική ιστορία του κόσμου αποκαλύπτει διεξοδικότερα τις πραγματικές επιδράσεις των κινήσεων και των αλλαγών των λαών του παρελθόντος, πέρα από τις εραλδικές αξιώσεις των ως επί το πλείστον αυτόκλητων ηγετών τους. Αυτές φανερώνουν μια λεπτή συνύφανση πολιτισμικών σχέσεων, πολιτικών ισχύος και οικονομικών συμφερόντων.

Παρέχει επίσης κάποιες γενικές ενδείξεις για το μέλλον. Υποδηλώνει μάλλον σθεναρά ότι καμία γλωσσική εξάπλωση δεν είναι τελικά ασφαλής: Ακόμη και οι μεγαλύτερες γλώσσες του εικοστού πρώτου αιώνα θα υπακούσουν είτε στους καθοριστικούς παράγοντες της γλωσσικής διαδοχής είτε σε κάποιους νέους, που θα έχουν εμφανιστεί τα τελευταία πεντακόσια ή πενήντα χρόνια. Μεταναστεύσεις, πληθυσμιακή αύξηση, μεταβαλλόμενες τεχνι-

κές εκπαίδευσης και επικοινωνίας – όλα αυτά αλλάζουν την ισορροπία ανάμεσα στις γλώσσες παγκοσμίως, ενώ το εστιακό σημείο του γοήτρου και των επιδιώξεων ποικίλλει, καθώς οι οικονομίες του κόσμου προσαρμόζονται στην άνοδο νέων κέντρων πλούτου. Οι μελλοντικές καταστάσεις ίσως να είναι πρωτοφανείς, με τις γλώσσες να έχουν προοπτικές κατάκτησης ενός πραγματικά παγκόσμιου βεληνεκούς· θα εξακολουθούν, ωστόσο, να είναι ανθρωπίνες. Και οι άνθρωποι σπάνια παραμένουν ενωμένοι για μεγάλο διάστημα.

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΕΝΔΟΜΥΧΗ

Μπορούμε ωστόσο να προσδοκάμε ότι η γλωσσική ιστορία του κόσμου θα είναι αποκαλυπτική και με άλλο τρόπο. Μια γλωσσική κοινότητα δεν περιχαρακώνεται απλώς με τη χρήση μιας συγκεκριμένης γλώσσας: Είναι από μόνη της μια εξελισσόμενη ομάδα ανθρώπων, της οποίας η συγκεκριμένη κοσμολογική αντίληψη διαμορφώνεται από μια κοινή γλωσσική παράδοση. Μια γλώσσα εμπεριέχει μεγάλο πλήθος από αντιλήψεις, στερεότυπα, κρίσεις και εμπνεύσεις. Κατά μία έννοια, λοιπόν, όταν μια γλώσσα αντικαθιστά μιαν άλλη, η άποψη που έχει ένας λαός για τον κόσμο αλλάζει αναγκαστικά και αυτή μαζί.

Έτσι, καθώς επισκοπούμε την εξωτερική ιστορία των μεγάλων και σημερινών γλωσσικών κοινοτήτων, τις διαστολές και τις συστολές τους απ' άκρη σ' άκρη του κόσμου, θα προσπαθήσουμε να φανερώσουμε και ορισμένες όψεις των ενδόμυχων αντιλήψεων των κοινοτήτων που μιλούσαν τις εν λόγω γλώσσες.

Πρόκειται για κάτι που δύσκολα μπορεί κανείς να εκφράσει, και μάλλον ακόμα δυσκολότερα μπορεί να το εκφράσει με την ίδια τη γλώσσα. Όπως παρατήρησε ο Βιτγκενστάιν, τα όρια της γλώσσας μου είναι τα όρια του κόσμου μου· και αυτά τα όρια, πίστευε, μπορούν να δηλωθούν μόνο έμμεσα, ποτέ δεν μπορούν να διατυπωθούν ρητά. Αυτό το βιβλίο προσπαθεί με διάφορους έμμεσους τρόπους –και μέσα από τη αφειδή χρήση της μετάφρασης– να φανερώσει κάτι από την ιδιοσυγκρασία του νου που καθοριζόταν από μια γλώσσα, καθώς αυτή κέρδιζε ή έχανε ομιλητές.

Το εγχείρημα είναι επικίνδυνο, αλλά ζωτικής σημασίας αν επιθυμούμε η διαδοχή των γλωσσών που κυριάρχησαν στους πολιτισμούς να έχει περισσότερη ουσία από έναν απλό κατάλογο με ονόματα και ημερομηνίες σε ένα χρονολόγιο. Αποτελεί μέρος της θέσης αυτού του βιβλίου, πως όταν μια γενιά καταλήγει να μιλά γλώσσα διαφορετική από εκείνη των γονιών της, αυτό που αλλάζει είναι κάτι πολύ πιο λεπτό από την αφοσίωση σε μια γλώσσα.

Μπορούμε να αποκομίσουμε μια πρώτη ιδέα για το τι μπορεί να είναι αυτό συγκρίνοντας τους δύο λόγους του Μοτεκουχσόμα* και του Κορτές, εστιάζοντας αυτή τη φορά περισσότερο στο ύφος και λιγότερο στην ουσία. Οι γλώσσες τους, Νάουατλ και Ισπανική, είναι αρκετά διαφορετικές, με τρόπους που θυμίζουν τα γνωρίσματα των αντίστοιχων λαών. Προφανώς, όπως κάθε άτομο έχει αναγνωρίσιμη φωνή, και κάθε γλώσσα έχει το δικό της φωνολογικό σύστημα. Ας εξετάσουμε τη φράση «η πόλη σου το Μεξικό»: στη Νάουατλ *in mātzin in motepētzin, Mešihko*, στην Ισπανική *Su ciudad de México*. Η φράση στη Νάουατλ χρησιμοποιεί ένα φθόγγο, το *tz* (όπως το ελληνικό τσ), ο οποίος δεν χρησιμοποιείται στην Ισπανική, όπως το *ciudad* αρχίζει με ένα φθόγγο, το *th* (όπως το ελληνικό θ), ο οποίος απουσιάζει από τη Νάουατλ. Ακόμη και εκεί όπου η Ισπανική προσπαθούσε να μιμηθεί ευθέως τη Νάουατλ, όπως στο όνομα *México* (που προφέρεται Μέ-σι-κο, με δασύ σ), δεν κατάρθανε να αποτυπώσει το γλωττιδικό φραγμό, που γράφεται με *h* στη λέξη *Mešihko*, η οποία πιθανότατα ηχούσε όπως μια λέξη που, στη σύγχρονη Αγγλική, θα γραφόταν ως *Meshítko*.

Όμως, οι κανόνες συνδυασμού για τη δημιουργία μεγαλύτερων λέξεων και προτάσεων διαφέρουν ριζικά στις δύο γλώσσες. Έτσι, ο σεβασμός που λανθάνει στην ισπανική χρήση του *Su* για το «υμέτερος / -α / -ον (τύπος ευγενείας)» στην αρχή, στη Νάουατλ εκφράζεται με το επίθημα *tzin* στο τέλος κάθε λέξης. Στην ίδια φράση, η λέξη της Νάουατλ για την «πόλη» αποτελεί σαφέστατα συνδυασμό των λέξεων *a-tl*, «νερό», και *tepe-tl*, «βουνό», ένα συνδυασμό που δεν αντιστοιχεί σε κάτι στην Ισπανική, όπου η λέξη *ciudad* παραπέμπει εντονότερα στην αστική υπόσταση παρά σε μια γεωγραφικά περιόπτη θέση. Γενικά, οι λέξεις της Νάουατλ είναι ως επί το πλείστον μακρές ακολουθίες από μικρά τμήματα, που συχνά περιέχουν την ίδια ποσότητα νοήματος με μια ολόκληρη πρόταση στην Ισπανική: το *ōtikmihiyōwiltih* αποτελείται από τα *ō-ti-k-m-ihiyōwi-ltīh* (πέρασε-εσύ-αυτό-ο-ίδιος-υποφέρει-αιτία), «δέχτηκες να το υποστείς», όπου τα αυτοπαθή και τα αναθετικά τμήματα (στην τέταρτη και στην τελευταία θέση) χρησιμοποιούνται στην πραγματικότητα για την έκφραση ιδιαίτερου σεβασμού, αλλά και για την ενίσχυση της επισιμότητας του εκφωνήματος.

Ωστόσο, η φωνολογία, το λεξιλόγιο και η γραμματική δεν είναι παρά μόνο η αρχή της διαφορετικότητας των γλωσσών. Ακριβώς όπως κάθε άτομο διαθέτει ξεχωριστό τρόπο ομιλίας, που δεν ταυτίζεται με την αναγνωρίσιμη φω-

* Γνωστού στην παλαιότερη βιβλιογραφία ως Μοντεζούμα (Montezuma). (Σ.τ.Ε.)

νή, υπάρχει ένα χαρακτηριστικό εκφραστικό ύφος που συνοδεύει κάθε γλώσσα. Η διαφορά αυτή μπορεί να ελαχιστοποιείται όταν οι γλώσσες βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση μεταξύ τους και όταν μεταφράζονται πολύ συχνά η μία προς την άλλη, όπως τείνει να συμβαίνει, για παράδειγμα, με τις γλώσσες της δυτικής Ευρώπης. Εξακολουθεί όμως να υπάρχει άδηλη και, στην περίπτωση της συνάντησης της Νάουατλ με την Ισπανική, προβάλλει σαφέστατα.

Το προφανέστερο χαρακτηριστικό του ύφους της Νάουατλ είναι ο σταθερός διπλασιασμός λέξεων που είναι σχεδόν συνώνυμες: *ōtikmihiyōwiltih ōtikmoziyawiltih*, «έχεις υποφέρει, είσαι κουρασμένος»· *in mopetlatzin, in mokpaltzin*, «το χαλάκι σου, ο θρόνος σου»· *ahmō zan nikočitlēwa, ahmō zan nikkočitta, ahmō zan niktēmiki, ka yē ōnimitznottili, mištzinko ōnitlačīš*, «δεν ονειρεύομαι, δεν φαντασιώνομαι· γιατί σε είδα, σε κοίταξα». Αντίθετα, το χαρακτηριστικό ευρωπαϊκό ύφος του πλάγιου λόγου, όπου ένας ολόκληρος λόγος επαναλαμβάνεται σύντομα στο τρίτο πρόσωπο, όπως στην ισπανική περιγραφή των λόγων του Κορτές, είναι κάτι εντελώς ξένο για τη Νάουατλ, στην οποία δεν λέγεται «Είπε: “Δεν γνωρίζω πώς να σου το ξεπληρώσω...”» αλλά «Είπε ότι δεν γνώριζε πώς να του το ξεπληρώσει...» κ.λπ.

Αυτά είναι παραδείγματα χαρακτηριστικών διαφορών ανάμεσα σε γλώσσες ως προς την καθημερινή χρήση. Υπάρχει όμως και η σφαίρα του παρελθόντος μιας γλώσσας, τόσο στο νου των ομιλητών της όσο και στα γραπτά της.

Τόσο ο Μοτεκουχσόμα όσο και ο Κορτές ήταν δέσμιοι των λεκτικών τους παρελθόντων. Ο Κορτές δεν άργησε να επιδοθεί σε ένα αυθόρμητο κήρυγμα, που φυσικά δεν θα έβγαζε και πολύ νόημα, καθώς το ακροατήριό του δεν είχε την απαραίτητη γνώση των χριστιανικών κειμένων με τα οποία είχε ο ίδιος ανατραφεί στη ρωμαιοκαθολική Ισπανία. Αλλά και ο λόγος του *tlatoani* είναι μια άρτια επιμελημένη δημιουργία, που φανερώνει παντού τα ίχνη της *wewetlatolli*, «της γλώσσας των αρχαίων», που αποτελούσε μέρος του προγράμματος διδασκαλίας στο *kalmékak*, το σχολείο για τους νέους της μεξικανικής ελίτ. Αυτό περιλάμβανε, για παράδειγμα, ένα λόγο σχετικά με το καθήκον, ο οποίος θα έπρεπε να εκφωνείται προς ένα νεοεκλεγέντα *tlatoani*: «Γαληνότατε και ευσπλαχνικότατε κύριέ μας, βασιλιά μας γενναιόδωρε και ανδρειωμένε, πολυτιμότερε απ’ όλα τα πετράδια, ακόμη και από το ζαφείρι! Μήπως αυτό που θωρούμε είναι όνειρο; Μήπως είμαστε μεθυσμένοι βλέποντας αυτό που ο Κύριός μας έκανε για χάρη μας, δίνοντάς μας εσένα ως βασιλιά και άρχοντα; Στ’ αλήθεια, ο Κύριός μας ο Θεός έβαλε από πάνω μας έναν νέο ήλιο με περίσσια λάμψη και με ένα φως σαν της αυγής...».³

Τα ίδια μοτίβα εντοπίζονται και σε εκείνο το κλασικό σχολικό κείμενο όπου ένας νέος ηγέτης εμφανίζεται σαν σε όνειρο και παρομοιάζεται

με φως από τον ουρανό. Αλλά αυτό που έλειπε από τους χαιρετισμούς του Μοτεκουχσόμα προς τον Κορτές ήταν κάτι σαν τον άλλο λόγο που πάντα προηγείτο του προαναφερθέντος στις τελετές για την υποδοχή ενός νέου *tlatoani*, ένα λόγο που θα του υπενθύμιζε τα καθήκοντά του και την ανάγκη να μη χάσει τα μυαλά του με αυτήν τη νέα εξέχουσα θέση στην οποία αναδείχθηκε. Θα φάνηκε άραγε παράξενο στο ακροατήριο των Αζτέκων το ότι αυτές οι φιλικές προειδοποιήσεις παραλείφθηκαν στο χαιρετισμό του Κορτές;

Ένα χαρακτηριστικό του ύφους της Νάουατλ ήταν ανέκαθεν η χρήση αβροτήτων ως τιμητικών όρων: το *-tzin*, που είδαμε να χρησιμοποιείται ως τιμητικό, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στη σύγχρονη Νάουατλ ως επίθημα τρυφερότητας (*no-kokonē-tzin*, «αγαπητό μου παιδί»), έχει δε υποστηριχθεί ότι, στην πραγματικότητα, αυτή ήταν η αρχική του σημασία. Ασφαλώς, η χρήση ευγένειας στη Νάουατλ εμπεριέχει ορισμένες παράξενες, από τη δική μας σκοπιά, αντιστροφές: Κάποιος μπορούσε να απευθυνθεί σε έναν κυβερνήτη σε μια γιορτή ως «αγαπητό μου παιδί», ενώ ο άρχοντας σε μια βασιλική αυλή μπορούσε να προσφωνεί τους ακολούθους του «πρόγονοί μου». Στην εθιμοτυπία της Νάουατλ φαίνεται ότι ο αληθινός σεβασμός δηλωνόταν μέσα από την υιοθέτηση μιας μάλλον τολμηρής οικειότητας, ίσως μάλιστα να ίσχυε ταυτόχρονα και το αντίστροφο. Έχει επίσης υποστηριχθεί⁴ ότι ο εξαιρετικά σεβάσμιος τόνος και η απουσία στοργικών όρων στο λόγο του Μοτεκουχσόμα προς τον Κορτές δείχνουν στην πραγματικότητα ότι μιλούσε υποτιμητικά στον Ισπανό ή, τουλάχιστον, προσπαθούσε να επιβάλει μια απόσταση ανάμεσα στους δυο τους. Αν αυτό ευσταθεί, επρόκειτο για μια ιδιαιτέρως ασύνετη προσέγγιση. Ο ίδιος ο Κορτές ήταν εξαιρετικά μορφωμένος, δεν θα μπορούσε όμως να αντιληφθεί τις αριστοκρατικές λεπτές αποχρώσεις μιας τόσο ανοίκειας ρητορικής.

Αυτή η σύντομη ανάλυση ήταν αρκετή για να δείξει ότι η συνάντηση μεταξύ Ισπανικής και Νάουατλ στο Μεξικό τον δέκατο έκτο αιώνα έφερε αντιμέτωπους δύο ανεπτυγμένους πολιτισμούς. Η μεταστροφή στη χρήση της Ισπανικής, που επήλθε στις επόμενες γενιές, περιλάμβανε και μιαν αλλαγή στον ψυχισμό, όχι μόνο στη γλώσσα. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, ώστε στο Μεξικό η κοινωνική σπουδαιότητα του να μιλά κανείς Νάουατλ (που λέγεται και *Mexicano**) και όχι Ισπανικά διατηρήθηκε έως τις μέρες μας. Οι ομιλητές κάνουν σχόλια όπως τα παρακάτω:

* Προφέρεται «Μεχικάνο». (Σ.τ.Ε.)

Δεν υπάρχει περίπτωση να χαθεί η Νάουατλ διότι την κληρονομήσαμε από τους προγόνους μας.

Όσοι από εμάς μιλάνε Μεχικό, τι να σας πω, είναι κάτι που ανήκει στους παππούδες και τις γιαγιάδες μας. Μακάρι να μη χαθεί ποτέ η Μεχικό. Ο παππούς και η γιαγιά μου μιλούσαν πάντα Νάουατλ. Δεν χρησιμοποιούσαν ποτέ την Ισπανική γλώσσα.

Είναι σημαντικό και ταυτόχρονα όμορφο να μπορεί κανείς να μιλά Νάουατλ, επειδή αυτός είναι ο αυθεντικός τρόπος ομιλίας στο Μεξικό. Το θεωρώ πολύ σημαντικό επειδή νιώθουμε ότι είμαστε οι αυθεντικοί Μεξικανοί, αφού η Ισπανική έφτασε εδώ με την Κονκίστα. Από τότε ο κόσμος άρχισε να μιλά Ισπανικά στη χώρα μας. Πριν από την Κονκίστα, όμως, οι πρόγονοί μας μιλούσαν Νάουατλ. Προφανώς με την Κονκίστα άλλαξαν πολλά. Υπήρχε περισσότερος πολιτισμός, και για το λόγο αυτό πιστεύω ότι είναι σημαντικό να μιλάμε και την Ισπανική. Αλλά δεν μπορέσαμε να πάψουμε να μιλάμε Νάουατλ, γιατί την μιλάνε οι γονείς μας και τους μιλούμαστε.⁵

Κάθε γλώσσα ορίζει μια κοινότητα, τα άτομα που την μιλούν και μπορούν να καταλάβουν το ένα το άλλο. Μια γλώσσα δεν λειτουργεί απλώς ως μέσο επικοινωνίας ανάμεσά τους, αλλά και ως έμβλημα της ξεχωριστής τους ταυτότητας, φέρνοντας συχνά σε απόγνωση εθνικές κυβερνήσεις που προσπαθούν να σφυρηλατήσουν ενιαία ταυτότητα για όλες τις διαφορετικές τους γλωσσικές κοινότητες. Κάτι τέτοιο μπορεί να φέρει το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα. Δεν είναι σύμπτωση ότι η Νάουατλ, μαζί με πολλές άλλες προγονικές γλώσσες του Μεξικού, έπαψε εν πολλοίς να γράφεται προς τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, ακριβώς την περίοδο που πολιτικά κινήματα, υπό την ηγεσία ισπανοφώνων των πόλεων, δημιουργούσαν την εθνική συνείδηση του Μεξικού ως αυτοτελούς χώρας με στόχο την ανεξαρτησία. Η αντίθεση ανάμεσα στους ισπανόφωνους *mestizos* και τους «Ινδιάνους» που μιλούσαν τις αρχαίες γλώσσες του Μεξικού αντιμετωπιζόταν ως τροχοπέδη στην πορεία ανάπτυξης της ταυτότητας του αληθινού Μεξικανού. Οι παλαιότερες γλώσσες, που θεωρούνταν «οπισθοδρομικές», έπρεπε να χαθούν.

Το παρόν έργο προσπαθεί να κομίσει κάτι από τη χαρακτηριστική κοσμοθεωρία κάθε γλώσσας, της οποίας την ιστορία αφηγείται. Προφανώς, το να ζει κανείς σε μια συγκεκριμένη γλώσσα δεν συνεπάγεται μια πλήρη βιοθεωρία. Κάποιες μεταφορές όμως θα έρχονται στο νου του ευκολότερα από άλ-

λες· κάποιες νοητικές καταστάσεις ή συμπεριφορές προς τρίτους είναι ευκολότερο να υιοθετηθούν σε μία γλώσσα παρά σε μιαν άλλη. Δεν μπορεί να μας αφήνει αδιάφορους το ποια γλώσσα μιλάμε ή το ποιες γλώσσες μιλούσαν οι πρόγονοί μας. Οι γλώσσες πλαισιώνουν, αναλύουν και χρωματίζουν τις απόψεις μας για τον κόσμο. «Έχω τρεις καρδιές», ισχυριζόταν ο Έννιος, ένας από τους πρωτομάστορες της λατινικής ποίησης, λόγω της ευχέρειας που είχε στη Λατινική, την Ελληνική και την Οσκική.⁶

Τι χρειάζεται για να γίνει παγκόσμια μια γλώσσα· ή: ποτέ δεν ξέρει κανείς

Οι ιστορικές δυνάμεις συγχώνευσης και εξαγοράς, οι οποίες τα τελευταία πεντακόσια χρόνια έφεραν πολλές από τις ευρωπαϊκές γλώσσες στις κορυφαίες θέσεις παγκοσμίως, φαίνεται ότι στα τέλη του εικοστού αιώνα είχαν πλέον αυτοαναλωθεί – ή τουλάχιστον αναχαιτίζεται.

Κανείς δεν υπερασπίζεται πλέον τον απροκάλυπτο ιμπεριαλισμό. Ο σκοπός δεν δηλώνεται ανοικτά, αν και οι δύο «χειρουργικοί» πόλεμοι με τους οποίους υποδεχθήκαμε τον εικοστό πρώτο αιώνα, για την κατάκτηση του Αφγανιστάν και του Ιράκ, δείχνουν ότι τα μέσα παραμένουν αποδεκτά. Ομοίως, τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα έχουν προς το παρόν σταματήσει. Τους δύο τελευταίους αιώνες, ρεύματα από ευρωπαϊκές χώρες δημιούργησαν εν πολλοίς αυτό που σήμερα είναι ο αγγλόφωνος και ο πορτογαλόφωνος κόσμος, κυρίως στην Αμερική, αλλά και στην Αφρική, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Κατόπιν, το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα παρατηρήθηκε ένα σημαντικό αλλά πολύ μικρότερο ρεύμα από άλλοτε αποικιοκρατούμενες χώρες, το οποίο δημιούργησε νέες γλωσσικές κοινότητες που ζουν απομονωμένες στην καρδιά των ευρωπαϊκών περιοχών.

Οι τάσεις που θα διαμορφώσουν το μέλλον είναι ασαφείς. Προς το παρόν, πλήθος ατόμων επιθυμούν να μεταναστεύσουν, και εντοπίζονται σε ευρύ φάσμα χωρών, όχι μόνο σε πρώην αποικίες· αυτό που κυρίως σταματά τη μετακίνηση και τη μετεγκατάστασή τους είναι η απροθυμία των επιθυμούντων χωρών υποδοχής να τους δεχτούν. Και ενώ κάποιοι ειδήμονες μιλούν για επικείμενη «σύγκρουση πολιτισμών», θεωρώντας ότι σε πρώτη φάση θα υπάρξει αντιπαράθεση του αραβόφωνου με τον αγγλόφωνο κόσμο, ο πολιτικός ιστός τον οποίο εγγυώνται ισχυρά έθνη φαίνεται ανθεκτικός.

Ωστόσο, το γλωσσικό μέλλον του κόσμου δεν είναι ζήτημα τρεχουσών υποθέσεων ούτε καν ειδησεογραφικής ανάλυσης. Η γλωσσική εξάπλωση είναι κάτι μακροπρόθεσμο, και υπολογίζεται τουλάχιστον σε γενιές, συχνότερα δε σε αιώνες και χιλιετίες. Θεμελιώδες ζήτημα του παρόντος έργου είναι να θέσει το ερώτημα πώς –και υπό ποιές συνθήκες και με ποια δυναμική– κατέληξαν να ακμάσουν στο παρελθόν δεδομένες γλωσσικές κοινότητες, αλλά και με ποιον τρόπο παρήκμασαν ή και εξαφανίστηκαν ορισμένες από αυτές.

Ο πλέον άμεσος τρόπος με τον οποίο μπορεί να ακμάσει μια γλώσσα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η Προσέγγιση του Αγρότη. Το μόνο που χρειάζεται να κάνει η κοινότητα είναι να παραμένει ενωμένη και να αυξάνει τον πληθυσμό της. Πρόκειται για την Οργανική Ανάπτυξη, η οποία αποτελεί τη συνήθη ιστορία των γλωσσών της ανατολικής και της νότιας Ασίας, ενώ δεν είναι άγνωστη ακόμη και στην Ευρώπη, ειδικά προς τα ανατολικά της.* Δεν είναι μια στρατηγική ενεργής πρωτοβουλίας, εγείρει ωστόσο ένα επακόλουθο ερώτημα: Με ποιον τρόπο οι γλώσσες που ακολουθούν αυτή την πολιτική μπόρεσαν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους από τις ξένες κοινότητες, οι οποίες ενδεχομένως θα έμπαιναν στον πειρασμό να εισβάλουν και να διαταράξουν τη σταθερή τους ανάπτυξη;

Η ρήξη θα επερχόταν, ως εκ φύσεως, από γλωσσικές κοινότητες που ακολουθούσαν μια όχι και τόσο γαλήνια πορεία: αυτές θα μπορούσαν να ονομαστούν Γλώσσες Συγχώνευσης και Εξαγοράς (ΣΕ), κατ' αναλογία με τους επιθετικούς παίκτες του σύγχρονου επιχειρηματικού κόσμου. Αν η Οργανική Ανάπτυξη είναι η στρατηγική των αγροτών, αυτή η εναλλακτική θα πρέπει μάλλον να χαρακτηριστεί ως ο Δρόμος του Κυνηγού.

Μια τέτοια αλλαγή, η οποία απορρέει από άμεσες διακοινοτικές επαφές, χαρακτηρίζεται ενίοτε ως ανήκουσα σε έναν από τους εξής τρεις τύπους: Μετανάστευση, όπου μια γλωσσική κοινότητα μεταναστεύει σωματικά, φέρνοντας μαζί της μια νέα γλώσσα· Διάχυση, όπου οι ομιλητές δεν μετακινούνται μαζικά αλλά ομιλητές μιας κοινότητας φτάνουν να συγχωνεύσουν τη γλώσσα τους με αυτή μιας άλλης κοινότητας με την οποία έρχονται σε επαφή· και Διείσδυση, η οποία αποτελεί συνδυασμό των δύο παραπάνω τύπων.¹ Η πορεία της Αγγλικής στη Βόρεια Αμερική και την Αυστραλία αποτελεί

* Ως τέτοια κατέχει περίοπτη θέση στη διαμόρφωση του σημερινού καταλόγου των είκοσι μεγαλύτερων γλωσσικών κοινοτήτων, τον οποίο θα εξετάσουμε προς το τέλος αυτού του βιβλίου (βλ. σ. 644).

ένα παράδειγμα Μετανάστευσης· στην Ινδία και τη Σκανδιναβία, Διάχυσης· και, στη Νότια Αφρική, Διείσδυσης.* Μόνο μέσα από τη Διάχυση ή τη Διείσδυση μπορεί μια γλώσσα να αναδειχθεί σε *lingua franca*, τ.έ. γλώσσα ευρύτερης επικοινωνίας. Προς το σκοπό αυτό, μια γλώσσα πρέπει να υιοθετηθεί από άτομα που δεν την έχουν ως μητρική.

Γλωσσικές κοινότητες ΣΕ είναι αυτές των οποίων ο ρόλος εξελίσσεται ραγδαία, συχνά μέσα από προμελετημένες ενέργειες. Στην πράξη, αυτές είναι οι κυριότερες γλώσσες, τις σταδιοδρομίες των οποίων ιχνηλατούμε, επειδή ασφαλώς είναι και οι πλέον περιπετειώδεις.

Υπάρχει άραγε κάποιο κοινό γνώρισμα που κάνει μια γλωσσική κοινότητα να δελεάσει άλλους να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα της και έτσι να ενωθούν μαζί της; Το θέμα αυτού του βιβλίου θα μπορούσε να νοηθεί και ως διερεύνηση των αιτίων του Γλωσσικού Γοήτρου, το οποίο ορίζεται ως η προδιάθεση προσέλκυσης νέων χρηστών. Υπό ποιές συνθήκες οι γλώσσες έχουν τη δύναμη να μεγαλώνουν με αυτό τον τρόπο; Υπάρχουν άραγε κάποιες ιδιότητες της σχέσης ανάμεσα στη νέα και την παλαιά γλώσσα, που δημιουργούν στους ομιλητές τη βούληση και την ικανότητα να πραγματοποιήσουν το άλμα;

Σύμφωνα με μια επικίνδυνη άποψη, που είναι διαδεδομένη ακόμη και μεταξύ των γλωσσολόγων, σε αυτή την ερώτηση μπορεί να δοθεί μια ξεκάθαρη, σκληρόκαρδη απάντηση. Ο J. R. Firth, κορυφαίος Βρετανός γλωσσολόγος των μέσων του εικοστού αιώνα, την διατυπώνει απλά και αποτελεσματικά:

Οι παγκόσμιες δυνάμεις δημιουργούν παγκόσμιες γλώσσες... Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δημιούργησε τη Λατινική, η Βρετανική Αυτοκρατορία την Αγγλική. Και οι Εκκλησίες, φυσικά, είναι και αυτές μεγάλες δυνάμεις... Άνδρες που έχουν ισχυρά αισθήματα, τα οποία στρέφονται προς τον κόσμο και τα ζητήματά του, έχουν κάνει τα περισσότερα. Είναι δύσκολο να φανταστούμε τι θα έκαναν οι ταπεινοί προφήτες της γλωσσικής ενότητας χωρίς την Εβραϊκή, την Αραβική, τη Λατινική, τη Σανσκριτική και την Αγγλική. Πολιτικοί, στρατιώτες, ναυτικοί και ιεραπόστολοι, άνθρωποι της δράσης, άνδρες με ισχυρά αισθήματα δημιούργησαν παγκόσμιες γλώσσες. Αυτές χτίζονται με αίμα, χρήμα, μέσα διεξαγωγής πολέμου και βάσανα στο κνήγι της εξουσίας.²

* Η ευρεία χρήση της Αγγλικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να θεωρηθεί περίπτωση Διάχυσης που ενισχύεται με Διείσδυση (μετά την προσχώρηση του ΗΒ, το 1973).

Πρόκειται πρωτίστως για ένα ηχηρό *cri de cœur* από το 1937, τις τελευταίες ημέρες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, του δυναμικού χριστιανισμού και των θεωριών περί ανωτερότητας του άρρενος· και (για να τον υπερασπιστούμε) ο Firth φαίνεται ότι ενδιαφερόταν κυρίως να αντιδιαστείλει την αποτελεσματικότητα των ρωμαλέων ανδρών της δράσης έναντι εκείνης των μαλθακών λογίων, όσον αφορά την ικανότητα δημιουργίας παγκόσμιων γλωσσών.

Μολαταύτα, η άποψη αυτή δεν αντέχει σε κριτικό έλεγχο. Με το που θα μελετήσει κανείς προσεκτικά τις σταδιοδρομίες των γλωσσών –ακόμη και των γλωσσών: «Εβραϊκής, Αραβικής, Λατινικής, Σανσκριτικής και Αγγλικής», που ο Firth αναφέρει ρητά ως παραδείγματα–, θα καταλάβει αμέσως ότι αυτή η αυτάρεσκα σκληροτράχηλη θέαση δεν μπορεί να αποτελέσει οδηγό για το τι πραγματικά καθιστά μια γλώσσα ικανή να εξαπλώνεται. Ούτε και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εξηγήσει από πού προέρχονται όλες οι παγκόσμιες γλώσσες ή τι επιτυγχάνουν όλες οι παγκόσμιες δυνάμεις.

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι τα καλύτερα επιχειρήματα υπέρ της προέρχονται ίσως από τα παραδείγματα που παραθέτει ο Firth: πολυεθνικές στρατιωτικές αυτοκρατορίες που διήρκεσαν αιώνες, όπως η ρωμαϊκή και η βρετανική απόπειρα. Μολονότι οι ρομανικές γλώσσες είναι ακόμα ζωντανές, με το κοινό τους όνομα να δηλώνει την κοινή τους καταγωγή, αυτές μεγάλωσαν σε χώρες όπου η ρωμαϊκή εξουσία είχε αντικατασταθεί από Τεύτονες κατακτητές. Οι Φράγκοι, οι Βουργουνδοί, οι Βάνδαλοι και οι Γότθοι που εγκαθίδρυσαν τα βασίλειά τους στη δυτική Ευρώπη μετά την πτώση της αυτοκρατορίας, το πολύ να επηρέασαν την προφορά με την οποία μιλούσαν η Λατινική και να πρόσθεσαν λίγες λέξεις στο λεξιλόγιό της· πουθενά δεν κατόρθωσαν να επιβάλουν τη γλώσσα τους στους νέους τους υπηκόους. Ωστόσο, στο άλλο άκρο της Μεσογείου, οι ίδιοι οι Ρωμαίοι δεν είχαν μεγαλύτερη επιτυχία στην προσπάθειά τους να διαδώσουν τη Λατινική: το 395, μετά από περισσότερα από πεντακόσια έτη ρωμαϊοκρατίας, Έλληνες, Σύροι και Αιγύπτιοι εξακολούθουσαν να συνεννοούνται στην Ελληνική (εν συνεχεία η αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε ανατολικό και δυτικό τμήμα, και η Λατινική στην Ανατολή δεν άργησε να χάσει ακόμη και τον τυπικό ρόλο της).

Πιο μακριά, στα βόρεια της Κίνας, επανειλημμένες κατακτήσεις από τουρκόφωνους, μογγολόφωνους και τουνγκουσόφωνους* εισβολείς, οι οποίοι παρέμειναν στην εξουσία επί επτακόσια χρόνια από τον τέταρτο αιώνα μ.Χ., δεν επηρέασαν καθόλου την επιβίωση της Κινεζικής· τελικά, το 1644,

* Tungus: γλωσσική οικογένεια της ανατολικής Ασίας. (Σ.τ.Ε.)

οι τουνγκουσόφωνοι Μαντσού κατέκτησαν ολόκληρη τη χώρα και, παρ' όλα αυτά, μέσα σε έναν αιώνα, η δική τους γλώσσα είχε αργοσβήσει. Πίσω, στη Μέση Ανατολή, οι θρίαμβοι των αραβόφωνων κατακτητών ήταν προσωρινοί: Από τα μέσα του έβδομου αιώνα ο πολιτισμός τους διατηρούσε μονοπώλιο στο Ιράν και στους γείτονές του στα δυτικά και τα ανατολικά, αλλά όταν οι Σελτζούκοι Τούρκοι κατέκτησαν τη χώρα από την άλλη πλευρά τον ενδέκατο αιώνα, έγινε σαφές ότι η Αραβική δεν είχε ποτέ ριζώσει, και η γλώσσα των πάντων πλην της θρησκείας έγινε και πάλι η Περσική.

Προφανώς η ολοκληρωτική κατάκτηση –στρατιωτική ή ακόμη και πνευματική– δεν αρκεί πάντα για να επιφέρει αλλαγή γλώσσας. Ωστόσο, κατά καιρούς, μια φαινομενικά πιο αδύναμη κοινότητα μπορεί να κατορθώσει ακριβώς το ίδιο. Ας αναλογιστούμε την Αραμαϊκή, γλώσσα νομάδων, που σάρωσε μια Ασσυριακή Αυτοκρατορία που βρισκόταν ακόμη στο απόγειο της δύναμής της τον όγδοο αιώνα π.Χ., αντικαθιστώντας την αριστοκρατική Ακκαδική, η οποία αναγόταν στις απαρχές του πολιτισμού στη Μεσοποταμία. Ή ας αναλογιστούμε τη Σανσκριτική, η οποία υιοθετήθηκε σε όλη τη νοτιοανατολική Ασία την πρώτη χιλιετία μ.Χ. ως η γλώσσα στην οποία διαλέγονταν οι ελίτ, μολονότι ήρθε από την άλλη άκρη της θάλασσας, την Ινδία, χωρίς να την υποστηρίζει ούτε ένας στρατιώτης. Φαίνεται ότι ακόμη και η Κέτσουα, που έγινε η γλώσσα της Αυτοκρατορίας των Ίνκα στο Περού τον δέκατο πέμπτο αιώνα, υιοθετήθηκε στο πλαίσιο ενός δυναστικού συμβιβασμού: Οι ηγέτες εγκατέλειψαν τη γλώσσα τους προκειμένου να εξασφαλίσουν την ήρεμη αποδοχή μιας φοβερής επέκτασης της εξουσίας τους.

Η οικονομική ισχύς, που συχνά θεωρείται ότι αποτελεί πρωταρχικό αίτιο για τη διάδοση της Αγγλικής, με τη στήριξη είτε των Βρετανών είτε των Αμερικανών, φαίνεται ακόμη λιγότερο καταναγκαστική από τη στρατιωτική. Η φοινικική ναυτιλία κυριαρχούσε στο μεσογειακό εμπόριο κατά το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης χιλιετίας π.Χ.: επί μακρόν υποστηριζόταν στη Δύση από την κυριαρχία μιας φοινικικής αποικίας, της Καρχηδόνας, που μιλούσε την ίδια γλώσσα. Η Φοινικική γλώσσα όμως παρέμενε άγνωστη πέρα από τις κτήσεις των Φοινίκων: Η Ελληνική ήταν η *lingua franca* της διεθνούς διανόησης, την χρησιμοποιούσαν μέχρι και στο στρατό της Καρχηδόνας. Αργότερα και ανατολικότερα, μεταξύ του έκτου και του όγδοου αιώνα μ.Χ., η βασίλισσα των Δρόμων του Μεταξιού προς την Κίνα ήταν η ιρανική πόλη Σαμαρκάνδη. Η γλώσσα της ήταν η Σογδιανή, αλλά ποιος άκουσε ποτέ γι' αυτήν; Οι Σογδιανοί έμποροι, παρά τον πλούτο τους, θεωρούσαν φρόνιμο να χρησιμοποιούν τις γλώσσες των πελατών τους: την Αραβική, την Κινεζική, την τουρκογενή Ουιγουρική και τη Θιβετιανή.³

Σε εκείνο το ρωμαλέο του παράθεμα, ο Firth υπογραμμίζει τη θρησκευτική διάσταση της εξουσίας, και αυτή είναι συχνά σημαντική: Ίσως θα έπρεπε να μιλάμε ακριβώς για το χάρισμα μιας γλώσσας και όχι για το γόητρό της. Η Σανσκριτική, εκτός του ότι ήταν η ιερή γλώσσα του ινδουισμού, οφείλει πολλά στους οπαδούς του Βούδα· η δε Εβραϊκή θα είχε χαθεί πριν από χιλιάδες χρόνια χωρίς τον ιουδαϊσμό. Η περίπτωση της Αραβικής είναι πιο αμφιλεγόμενη: Σε βάθος χρόνου, το ισλάμ αποδείχθηκε ότι ήταν το θεμελιώδες κίνητρο για την εξάπλωσή της, ήταν όμως οι στρατιές υπό τις διαταγές Αράβων που πραγματικά μετέφεραν τη γλώσσα στη δυτική Ασία και τη νότια Αφρική, δημιουργώντας νέα κράτη στα οποία έμελλε να ακολουθήσει προσηλυτισμός. Οι Άραβες ήταν διάσημοι ως έμποροι στον Ινδικό Ωκεανό, αλλά η αποδοχή του ισλάμ σε αυτή την περιοχή δεν πρόσφερε στην Αραβική τίποτε παραπάνω από ένα ρόλο στις ιερουργίες. Παραδόξως, τα γλωσσικά αποτελέσματα των εξαπλούμενων προσηλυτισμών αποδεικνύεται ότι είναι σχεδόν ανεξάρτητα από τις προτεραιότητες των ίδιων των ιεροκηρύκων: Οι χριστιανοί μάλλον αδιαφορούσαν για τη γλώσσα στην οποία εκφραζόταν η πίστη τους, το δε κλασικό τους κείμενο, η Καινή Διαθήκη, καταγράφει τα λόγια του Ιησού σε μετάφραση· και όμως, ο ίδιος ο χριστιανισμός συντέλεσε σημαντικά στη συντήρηση, και μάλιστα στο γόητρο, πολλών γλωσσών, μεταξύ των οποίων η Αραμαϊκή, η Ελληνική, η Λατινική και η Γοτθική.

Στην πραγματικότητα, οι προσηλυτιστικές θρησκείες επηρέασαν τις σταδιοδρομίες μικρού μόνο αριθμού παγκόσμιων γλωσσών. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η θρησκεία δεν είναι παρά ένα μόνο παράδειγμα της πολιτισμικής διάστασης μιας γλώσσας, η οποία αντιπροσωπεύει την απώτερη πηγή γλωσσικού γοήτρου. Η κουλτούρα, βέβαια, είναι μια εξαιρετικά ασαφής λέξη, καθώς καλύπτει τα πάντα, από τη μορφή ενός πέλεκυ μέχρι δηλώσεις εταιρικού σκοπού, καθώς και την πιο λεπτή εκτίμηση των σονέτων του Σαίξπηρ και των πινάκων του Χοκουσάι· έτσι, για να εξακριβώσουμε τη σχέση της με όσα λέμε, θα χρειαστεί πολύ μεγαλύτερη προσοχή.*

Όταν αναλύονται οι προϊστορικές μετακινήσεις των λαών και ξεετάζεται η φαινομενική απανθρωπία με την οποία ο ένας έρχεται και αντικαθιστά τον άλλο (όπως στην εξάπλωση των λαών που μιλούσαν Μπαντού στο νότιο τμήμα της Αφρικής, με τον επακόλουθο περιορισμό των περιοχών της Σαν

* Πρόκειται επίσης για έναν εγγενώς επικίνδυνο όρο, που δύσκολα διαχωρίζεται από καθολικές προσπάθειες να αποτιμηθούν τα επιτεύγματα ολόκληρων λαών [βλ. λ.χ. την περιβόητη ετυμολογία του Macaulay για τις κουλτούρες που βασιζόνταν στην Αραβική και τη Σανσκριτική (βλ. Κεφάλαιο 12, «Αλλαγή προοπτικής – η Αγγλική στην Ινδία», σ. 606)].

και Χόι· ή στη διείσδυση Αυστρονήσιων θαλασσοπόρων στη νοτιοανατολική Ασία και στις επαφές τους με τους Μελανήσιους), δεν υπάρχουν δισταγμοί για τον προσδιορισμό των πολιτισμικών παραγόντων που πιστεύεται ότι παρείχαν το πλεονέκτημα. Οι καλές τέχνες και η ανώτερη μόρφωση συνήθως δεν αντιμετωπίζονται ως σοβαροί υποψήφιοι. Οι πολιτισμικοί παράγοντες που ενισχύουν την ικανότητα υποστήριξης μεγαλύτερων πληθυσμών (για παράδειγμα, μέσα από την ανάπτυξη νέων ειδών καλλιέργειας ή κτηνοτροφίας) κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικοί. Ωστόσο, και απλές καινοτομίες στις στρατιωτικές πρακτικές ενδέχεται να είναι αποτελεσματικές.

Περιστασιακά, η ωμή βιολογία αναλαμβάνει πρωταγωνιστικό ρόλο, και απλές πολιτισμικές διαφορές μένουν στο περιθώριο, καθώς για μια περίοδο είναι άνευ νοήματος. Αν ένας πληθυσμός είχε πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες να πεθάνει από μια ασθένεια, όπως στην περίπτωση των κατοίκων του Νέου Κόσμου που αντιμετώπιζαν την εισβολή των Ευρωπαίων παρεισάκτων τον δέκατο έκτο αιώνα, δεν είχε σημασία ότι ο οπλισμός τους και οι στρατιωτικές τους τακτικές ήταν συντριπτικά κατώτερες – ή, αντίθετα, ότι τα φυτά που καλλιεργούσαν (μεταξύ των οποίων η πατάτα και ο αραβόσιτος, η τομάτα και η σοκολάτα) αποδείχθηκε ότι ήταν ανώτερα σε όλους τους τομείς.

Αλλά η αναζήτηση των αιτιών της γλωσσικής κυριαρχίας δεν τελειώνει τόσο εύκολα. Στις ιστορικά καταγεγραμμένες επαφές μεταξύ λαών και τις αντιπαραθέσεις μεταξύ γλωσσών –όποτε υπάρχουν μαρτυρίες από αυτόπτες που μας επιτρέπουν να μιλήσουμε ειλικρινά για το τι πραγματικά συνέβη– συχνά δεν μπορούμε να καταδείξουμε τις πολιτισμικές διαφορές που προφανώς υπήρξαν καθοριστικές. Σε αυτές τις περιπτώσεις πρέπει να ψάξουμε βαθύτερα, όχι μόνο στις φαινόμενες συνάψεις μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων, στο πώς έβλεπαν η μία την άλλη, την υποκειμενική φήμη της κάθε γλωσσικής κοινότητας και τα αντικειμενικά τους πλεονεκτήματα, αλλά ακόμα –και αυτό είναι εξαιρετικά αντισυμβατικό, ιδίως μεταξύ των γλωσσολόγων– στις ιδιότητες των ίδιων των γλωσσών.

Όπως περιέργως, οι γλωσσολόγοι σχεδόν καθολικά δέχονται ότι οι βασικές ιδιότητες των γλωσσών που μελετούν –τα είδη των φθόγγων που χρησιμοποιεί μια γλώσσα, το βασικό της συντακτικό, το αν λειτουργεί συμπαράτασσοντας μικρές και ανεξάρτητες λέξεις ή συντονίζοντας συστήματα προθημάτων και επιθημάτων– δεν επηρεάζουν τις προοπτικές επιβίωσής τους. Στο κάτω κάτω, σκέφτονται, κάθε γλώσσα μπορούν εξ ορισμού να τη μάθουν παιδιά – αυτό είναι το καίριο γνώρισμα μιας ανθρώπινης γλώσσας. Αν μια κοινότητα δυσκολεύεται στη διάδοση της γλώσσας της, η αιτία θα πρέπει να είναι κοινωνική, όχι γλωσσολογική.

Εμείς, όμως, που θεωρούμε ότι η γλώσσα δεν ταυτίζεται με την κοινότητα που τη μιλά, μπορούμε μόνο να αναρωτιόμαστε τι σκοπό εξυπηρετεί όλη αυτή η γλωσσική δομή. Ίσως ακόμη και ο τύπος μιας γλώσσας να επηρεάζει την επιβίωσή της, καθορίζοντας κατά πόσο νέοι πληθυσμοί που επί μακρόν μιλούσαν άλλη γλώσσα μπορούν να την υιοθετήσουν εύκολα. Πρόκειται για μία από τις καινοτομίες αυτού του βιβλίου – το ότι προτείνει, δηλαδή, τρόπους με τους οποίους το είδος της γλώσσας που ομιλεί μια κοινότητα μπορεί πραγματικά να σημαίνει κάτι (βλ. Κεφάλαιο 14, «Τι καθιστά μια γλώσσα εύκολη στην εκμάθηση», σ. 679).

Το σχέδιο εκστρατείας για το σύνολο του παρόντος έργου είναι να ανασκοπήσει, πάνω κάτω σε χρονολογική σειρά, τις ιστορίες των γλωσσών που κατά καιρούς κυριάρχησαν ανά τον κόσμο. Ξεκινά με τις απαρχές του αλφαριθμητισμού, επειδή τότε έχουμε τις πρώτες σαφείς μαρτυρίες για τις γλώσσες που μιλούσαν οι λαοί. Η τακτική μας σε κάθε σημείο είναι να αναζητούμε άμεσες μαρτυρίες, στην ουσία γραπτά ίχνη, γι' αυτό και προσπερνάμε πολλά άλλα γεγονότα που πιστεύεται ότι συνέβησαν κατά τη διάρκεια ενός προ-εγγράμματος παρελθόντος.* Και η ιστορία συνεχίζεται μέχρις ότου έρθουμε αντιμέτωποι με τις μεγάλες γλώσσες που εξαπλώθηκαν πρόσφατα, αυτές που χαρακτηρίσαμε γλώσσες «ΣΕ».

Όπως αποδείχτηκε, η ιστορία χωρίζεται σε δύο περιόδους, με σημείο καμπής το 1492. Πρόκειται για τις απαρχές της παγκόσμιας εξάπλωσης της Ευρώπης και κάποιων από τις γλώσσες της. Πριν από αυτό το σημείο, οι γλώσσες εξαπλώνονται σχεδόν πάντοτε μέσα από επίγειες οδούς, τα δε αποτελέσματα είναι τοπικά: Μεγάλες γλώσσες χρησιμοποιούνται μέσα σε συνεκτι-

* Αυτό έχει οδηγήσει στην παντελή παράλειψη δύο σημαντικών μαρτυρούμενων γλωσσικών εξαπλώσεων και μίας εικαζόμενης. Τα νησιά της Πολυνησίας απέκτησαν τις δεκάδες στενά συγγενικές γλώσσες τους στη διάρκεια τεσσάρων χιλιετιών από το 3000 π.Χ., στο πλαίσιο της πλέον ατρόμητης ίσως εξερεύνησης διαρκείας στην ιστορία. Οι δε γλώσσες Μπαντού εξαπλώθηκαν στη νότια Αφρική την ίδια σχεδόν περίοδο, ξεκινώντας από το Καμερούν και καταλήγοντας στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας. Και οι δύο αυτές ιστορίες είναι ζωτικής σημασίας για τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε το πλήρες μοτίβο των γλωσσών στον σημερινό κόσμο, βασίζονται ωστόσο αμιγώς στην αρχαιολογία και σε γλωσσικές συγκρίσεις. Δεν διαθέτουμε ούτε μία καταγεγραμμένη λέξη από τα λόγια όλων αυτών των απροσμέτρητων χρόνων. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε ως προς τη γεωγραφική διαδρομή της Ινδοευρωπαϊκής, της προγονικής γλώσσας που ανασυντίθεται, προκειμένου να κατανοήσουμε τις προφανείς συστηματικές σχέσεις μεταξύ Χιτιτικής, Σανσκριτικής, Ρωσικής, Αρμενικής, Ελληνικής, Λατινικής, Γαλατικής, Λιθουανικής, Αγγλικής και άλλων, πολύ περισσότερων γλωσσών· αυτές οι υποθέσεις εξάλλου αποτελούν αντικείμενο των ιστορικών γλωσσολόγων, όχι της ιστορίας των γλωσσών.

κές, επικεντρωμένες περιοχές. Μετά από αυτό το σημείο, η θάλασσα γίνεται η κυριότερη αρτηρία γλωσσικής προέλασης, και η εξάπλωση μπορεί να είναι παγκόσμια: Η γλώσσα ενδέχεται να χρησιμοποιείται σε ξεχωριστές περιοχές σε πολλές διαφορετικές ηπείρους, το δε γόητρό της να συνδέεται μόνο με τα μέσα διεξαγωγής του εμπορίου και στρατιωτικών διοικήσεων, που απλώνονται απ' άκρη σ' άκρη των ωκεανών.

Πέρα από αυτήν τη γεωγραφική διαφορά, είναι δυνατόν να εντοπίσουμε και άλλα χονδρικά μοτίβα τα οποία διακρίνουν τις δύο περιόδους.

Πριν από το 1492, οι βασικές δυνάμεις που διέδιδαν τις γλώσσες ήταν πρώτα ο αλφαριθμητισμός και η αστική κουλτούρα, και αργότερα η εξ αποκαλύψεως θρησκεία. Όταν όμως μια κοινότητα διαθέτει αυτά τα πλεονεκτήματα, η γλώσσα της συχνά εξαπλώνεται υπό την απειλή των όπλων: χωρίς αυτά, οι στρατιωτικές νίκες ή η εμπορική ανάπτυξη δεν επιτυγχάνουν και πολλά. Ο γενικότερος τρόπος εξάπλωσης είναι μέσα από τη Διείσδυση: Δεν μετακινούνται ολόκληροι λαοί, αλλά οι γλώσσες μεταδίδονται μέσω μικρών κοινοτήτων και αποσπασματικών αποικιών. Ωστόσο, τα θεμέλια της Αγγλικής, τα οποία τίθενται αυτή την περίοδο, φαίνεται ότι αποτελούν εξαίρεση στα παραπάνω.

Μετά το 1492, οι δυνάμεις εξάπλωσης είναι αρχικά πολύ πιο στοιχειώδεις: Ασθένειες αφανίζουν την Αμερική και άλλα μέρη, ενώ η τεχνολογική απόσταση ανάμεσα στους κατακτητές και τα απανταχού τους θύματα είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι την περίοδο της τοπικής εξάπλωσης. Απαξ όμως και η ισορροπία δυνάμεων αποκατασταθεί, με τη σταθεροποίηση των παγκόσμιων στρατιωτικών αυτοκρατοριών της Ευρώπης, γίνεται πλέον δύσκολο να διακρίνουμε μεταξύ στρατιωτικής, εμπορικής και γλωσσικής κυριαρχίας. Στην αρχή, τα ταξίδια είναι δύσκολα, η δε γλωσσική εξάπλωση αργή, και εξακολουθεί να βασίζεται στη Διείσδυση. Με την εξάπλωση του αλφαριθμητισμού, ωστόσο, και το μικρότερο κόστος μεταφοράς, ο τρόπος γίνεται Μετανάστευση, καθώς μεγάλοι ευρωπαϊκοί πληθυσμοί επιζητούν να εκμεταλλευτούν τις νέες ευκαιρίες. Τον εικοστό αιώνα ατονεί και αυτή: αναδύονται νέες μορφές επικοινωνίας, που συνεχώς γίνονται ταχύτερες, φθηνότερες και πιο περιεκτικές. Κατά συνέπεια, ο κυρίαρχος τρόπος γλωσσικής εξάπλωσης αλλάζει από Μετανάστευση σε Διάχυση. Η Αγγλική και πάλι αποτελεί εξαίρεση, καθώς βρισκόταν σε ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση για να εκμεταλλευτεί πρώτη τις νέες τεχνολογίες, αλλά οι προοπτικές της παραμένουν εξίσου ασαφείς, καθώς οι υπόλοιπες γλώσσες, μεγάλες και μικρές, με τη σειρά τους εξαπλώνονται στο νέο περιβάλλον. Αντιμετωπίζει το αβέβαιο μέλλον που επιφυλάσσεται στην απότομη διασημότητα, και ίσως το αναπόδραστο αποτέλεσμα ενός τέτοιου μέλλοντος. Αυτό οφείλεται σε σημαντικό

βαθμό και στο γεγονός ότι, για την κορυφαία *lingua franca* του κόσμου, η όλη έννοια μιας γλωσσικής κοινότητας αρχίζει να καταρρέει.

Αφότου όμως εμπλουτίσουμε τις γνώσεις μας με τις διαφορετικές ιστορίες των μεγαλύτερων γλωσσών του κόσμου, η έρευνά μας μπορεί να προχωρήσει θέτοντας ορισμένα ουσιώδη ερωτήματα.

Κατά πόσο οι σύγχρονες δυνάμεις γλωσσικής διάδοσης είναι νέες και πρωτόγνωρες; Διαθέτουν άραγε ουσιώδεις ιδιότητες κοινές με τη γλωσσική εξάπλωση στο παρελθόν;

Πώς θα επιβληθούν τα προαιώνια χαρακτηριστικά των γλωσσικών κοινοτήτων; Ειδικότερα, μπορούν όλες οι γλώσσες να συνεχίσουν να λειτουργούν ως έξωθεν σύμβολα των κοινοτήτων; Και μπορούν αυτές να συνυφάνουν αποτελεσματικά τα νήματα των συναφειών που προέρχονται από τις κοινές εμπειρίες; Εξακολουθεί άραγε κάθε γλώσσα να μπορεί να δημιουργεί το δικό της κόσμο; Θα θέλει άραγε να το πράξει, όταν η επιστήμη –και ορισμένες εξ αποκαλύψεως θρησκείες– διεκδικούν καθολική εγκυρότητα;

Αυτά είναι τα ερωτήματα που θα θελήσουμε να θέσουμε. Πρώτα όμως πρέπει να εξετάσουμε το απέραντο υλικό της γλωσσικής ιστορίας του ανθρώπου.

ΓΛΩΣΣΕΣ ΔΙΑ ΞΗΡΑΣ

Ιδού δύο ιταλικές απόψεις, που απέχουν μεταξύ τους δεκαπέντε αιώνες, σχετικά με την αξία μιας επιβεβλημένης κοινής γλώσσας:

nec ignoro ingrati et segnis animi existimari posse merito si, obiter atque in transcurso ad hunc modum dicatur terra omnium terrarum alumna eadem et parens, numine deum electa quae caelum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia ritusque molliret et tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia et humanitatem homini daret, breviterque una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.

Γνωρίζω ότι μπορεί όχι άδικα να θεωρηθώ τεμπέλης και αγάριστος αν αναφερθώ ακροθιγώς σε αυτό που είναι τόσο ψυχοπαίδι όσο και γονιός όλων των τόπων, αυτό που η Θεία Πρόνοια καλεί για να λαμπρύνει και τον ίδιο τον ουρανό, να συνδέει τα απομακρυσμένα της βασιλεία, να εκπολιτίζει τα ήθη τους, να ενώνει με το διάλογο τις άγριες, αλλοπρόσαλλες λαλιές των πάμπολλων λαών τους μέσα από την κοινή χρήση της γλώσσας της, να προσφέρει πολιτισμό στην ανθρωπότητα, εν ολίγοις να γίνεται η κοινή πατρίδα κάθε έθνους στον κόσμο.

Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (24-79 μ.Χ.), *Naturalis Historia*, 3.39

Οι υποτελείς λαοί αποτινάσσουν το ζυγό των όπλων ευκολότερα απ' ό,τι το ζυγό της γλώσσας.

Αποδίδεται στον Λορέντζο Βάλλα, Ιταλό ανθρωπιστή (1406-57), στο έργο του *Elegantiarum Libri VI*

Τα άνθη της ερήμου:
γλωσσική καινοτομία στη Μέση Ανατολή

一、二、三、四、五、六、七、八、九、十、十一、十二、十三、十四、十五、十六、十七、十八、十九、二十、二十一、二十二、二十三、二十四、二十五、二十六、二十七、二十八、二十九、三十、三十一、三十二、三十三、三十四、三十五、三十六、三十七、三十八、三十九、四十、四十一、四十二、四十三、四十四、四十五、四十六、四十七、四十八、四十九、五十、五十一、五十二、五十三、五十四、五十五、五十六、五十七、五十八、五十九、六十、六十一、六十二、六十三、六十四、六十五、六十六、六十七、六十八、六十九、七十、七十一、七十二、七十三、七十四、七十五、七十六、七十七、七十八、七十九、八十、八十一、八十二、八十三、八十四、八十五、八十六、八十七、八十八、八十九、九十、九十一、九十二、九十三、九十四、九十五、九十六、九十七、九十八、九十九、一百。

ayu jêṃ ilī
 milik ša anzanunzî
 êkâma ilmada
 ša ina amšat ibluṭu
 surriš uštādir
 ina šibit appi
 in pīt purīdi
 kī petê u katāmi
 immuṣama
 išeḫḫâma
 ina ṭābi itammâ
 ūtaššāšama idabbuba
 ana annāta ušta-

qereb šamê ilammad
ihakkim mannu
alakti ili apāti
imūt uddeš
zamar uḥtabar
izammur elī la
uṣarrap lallariš
ṭēnšina šitni
immā šalamtīš
išannana ilšin
elā šamā'i
arād irkalla
qerebšina la altanda

Ποιος μπορεί τη βούληση των θεών στον ουρανό να γνωρίζει;
 Ποιος μπορεί να καταλάβει τα σχέδια των θεών του κάτω κόσμου;
 Από πού μάθανε όλοι οι άνθρωποι τους τρόπους ενός θεού;
 Αυτός που χτες ζούσε σήμερα είναι νεκρός.
 Τη μια στιγμή είναι στεναχωρημένος, την άλλη ενθουσιασμένος.
 Τη μια στιγμή τραγουδά ένα χαρούμενο τραγούδι,
 Μια στιγμή αργότερα κλαίει σαν μοιρολογίστρα.
 Η κατάστασή τους αλλάζει σαν [πόδια] που ανοιγοκλείνουν.
 Όταν πεινούν, γίνονται σαν πτώματα,
 Όταν είναι χορτάτοι, εναντιώνονται στο θεό τους.
 Σε καλές περιόδους μιλούν για αναρρίχηση μέχρι τον ουρανό,
 Όταν είναι ταραγμένοι, μιλούν για κάθοδο στην κόλαση.
 Αυτά τα πράγματα με μπερδεύουν· δεν καταλαβαίνω τι σημαίνουν.

Από το *Ludlul Bēl Nēmeqi*, «Θα Υμνήσω τον Άρχοντα της Σοφίας», Ακκαδική¹

Τα ονόματα των πολιτισμών που αναδύθηκαν στην αρχαία Εγγύς Ανατολή
 αντηχούν πλέον σαν σημάδια του μακρινού παρελθόντος. Είναι γνωστοί πά-
 νω από τριάντα πολιτισμοί που ήκμασαν τις τρεις χιλιετίες που ακολούθη-
 σαν την απαρχή των γραπτών μαρτυριών περί το 3300 π.Χ. μέχρι την εισβο-
 λή του Αλεξάνδρου το 330 π.Χ., μεταξύ των οποίων δυνάμεις όπως η Βαβυ-
 λώνα, η Ασσυρία, η Φοινίκη, η Λυδία και η Περσία. Μας φέρουν στο νου
 εικόνες ασιατικής απολυταρχίας, συγκλονιστικής ωμότητας και κραυγαλέ-
 ας μεγαλοπρέπειας. Παρά τις πολλές τους εκζητήσεις, την πολιτισμική τους
 γονιμότητα και την κατά περιόδους πραγματικά καθολική εξουσία τους, δεν
 άφησαν διαδόχους. Τουλάχιστον ένας από τους συγγραφείς τους είχε προ-
 βλέψει κάτι από αυτό:

arad mitanguranni
annû bēlī annû
umma usātu ana mātia luppuš kimi
epuš bēlī epuš
amēlu ša usātam ana mātīšu ipuš
šakna usātu-šu in kippat ša marduk
e arad anāku usātamma ana mātia ul epuš
la teppuš bēlī la teppuš
ilīma ina muḫḫi tillāni labīrūti itallak
amur gulgullē ša arkātu u pānūti
ayyu bēl lemuttima ayu bēl usāti

Υπηρέτη, άκουσέ με.

Μάλιστα, κύριε, μάλιστα.

Θα ωφελήσω τη χώρα μου.

Κάντε το τότε, αφέντη, κάντε το.

Οι καλές πράξεις του ανθρώπου που ωφελεί τη χώρα του καταγράφονται [στα αρχεία] του Μαρδούκ.

Όχι, υπηρέτη, δεν θα ωφελήσω τη χώρα μου.

Μην το κάνετε, αφέντη, μην το κάνετε.

Πήγαινε πάνω, στους σωρούς των αρχαίων ερειπίων και περιπλανήσου·

κοίτα τα κρανία των ταπεινών και των τρυνών.

Ποιο ανήκει σε αυτόν που έκανε κακό, και ποιο σε αυτόν που έκανε καλό;

Από το «Ο Διάλογος της Απαισιοδοξίας», Ακκαδική²

Ίσως είναι κάπως άδικο να σταθμίζουμε τη διατήρηση πολιτικών επιτευγμάτων μετά από ένα κενό δύο ή τεσσάρων χιλιετιών. Ορισμένα από τα έργα τους όντως αφήφησαν το χρόνο. Εδώ ανακαλύφθηκε η γραφή και εξελίχθηκε από μέσο δημιουργίας σημειώσεων σε βάση για την πλήρη, ρητή καταγραφή της ανθρώπινης ζωής και σκέψης· ως τυχαίο συμπλήρωμα αυτής της ανακάλυψης, υιοθετήθηκε άφθονο μη βιοδιασπώμενο υλικό γραφής – μπουρεκάκια ποταμίσιου αργίλου τα οποία τα άπλωναν, τα χάρασσαν και ορισμένες φορές τα έψηναν μέχρι να σκληρύνουν. Κατά συνέπεια, μπορούμε να ιχνηλατήσουμε όχι μόνο τις γενικές γραμμές των γεγονότων, αλλά τις προσωπικότητες, ακόμη και τον διπλωματικό διάλογο των βασιλικών οικογενειών, τους μύθους και τις τελετουργίες των θεών του λαού, καθώς και τις εικόνες τους, τους νόμους σύμφωνα με τους οποίους ζούσαν και τα ερωτικά τραγούδια που τραγουδούσαν, και κυρίως τις πολυποίκιλες γλώσσες τους.

Αυτό το δώρο είναι πραγματικά θεόσταλτο για τα τελευταία διακόσια χρόνια της αρχαιολογίας, καθώς μεταξύ των λαών της περιοχής μόνον οι Εβραίοι στις δυτικές παρυφές και οι Ιρανοί στην Ανατολή διαθέτουν κείμενα και πολιτισμικές παραδόσεις που επιβίωσαν μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Ωστόσο, τα ιερά τους κείμενα, η Παλαιά Διαθήκη και η Ζενδ Αβέστα, συμπληρωμένα με τις έμμεσες μαρτυρίες παρατυχόντων όπως ο Ηρόδοτος –όλα όσα είχαν στη διάθεσή τους οι μελετητές του δέκατου όγδοου αιώνα– παρέχουν μερική θέαση, και μόνο για τα τελευταία στάδια των γεγονότων, χωρίς καμία πληροφορία για το τι έλεγαν τα άτομα που τα διαμόρφωσαν.

圖三三三三 立區新 合 四
 六多三三三三 六多三三三三 一 六多三三三三 六多三三 四
 六多三三三三 立區 六多三三三三 六多三三三三 六多三三 立區
 六多三三 六多 六多三三三三 六多三三

Ενμερκάο και ο Άοχοντας της Αοάττα (περί το 1800 π.Χ.)

[illegible]

Κολοφώνας σε ιατρικό κείμενο, βιβλιοθήκη του Ασουρμπανιπάλ
(βασιλέψε στην Ασσυρία το 668-627 π.Χ.)

[illegible]

Επιγραφή σε βράχο στο Μπεχιστούν, πέμπτος αιώνας π.Χ.

Αν η Ευρώπη του δέκατου ένατου αιώνα δεν είχε ανακαλύψει ότι μπορεί να διεξαχθεί ιστορική έρευνα μέσα από την ανασκαφή, και χωρίς τις νέες δεξιότητες της αποκρυπτογράφησης και της ανασύνθεσης γλωσσών, που κατόπιν εφαρμόζονταν με ηρωισμό σε ό,τι ξεθαβόταν, δεν θα γνωρίζαμε απολύτως τίποτα για τις ιδρυτικές πόλεις της Σουμερίας και του Ελάμ, για τη σταθερά εξαπλούμενη δύναμη του βασιλείου των Ουραρτού από τον Καύκασο ή για την κυριαρχία των Χιτιτών στην περιοχή όπου τώρα βρίσκεται η Τουρκία. Καθεμία από αυτές τις ομάδες μιλούσε μια γλώσσα που δεν είχε σχέση με εκείνη των γειτόνων της, γεγονός που φανερώνει ριζικά διαφορετική προέλευση και πλήθος άγνωστων ιστοριών στο ακόμα απώτερο παρελθόν τους. Το γεγονός ότι υπήρχαν διαφορετικές γλώσσες αποκαλύπτεται εντυπωσιακά μέσα από τη μία και μοναδική γραφή που χρησιμοποιούσαν τόσο πολλές από αυτές, βασισμένη σε μοτίβα σφηνοειδών σημείων, παρόλο που αρχικά είχε σχεδιαστεί για να αναπαριστά το νόημα των λέξεων και όχι τον ήχο τους.

Πρόκειται για έναν τόπο που κατέχει άμπολλα παγκόσμια πρωτεία στο χώρο της γλωσσικής καινοτομίας. Αντίθετα με την Αίγυπτο, την Κίνα ή την Ινδία, οι πόλεις και τα κράτη της ήταν πάντα συνειδητά πολύγλωσσα, είτε για να είναι δυνατή η επικοινωνία με γείτονες που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες είτε επειδή οι ιστορίες τους τους είχαν οδηγήσει να υιοθετήσουν μια ξένη γλώσσα για να προσδώσουν μεγαλοπρέπεια στη βασιλική αυλή, τη θρησκεία ή το εμπόριο. Πρόκειται για την περιοχή όπου βρίσκουμε την πρώτη συνειδητή χρήση μιας κλασικής γλώσσας· αλλά και, αντίθετα, την πρώτη γενικευμένη χρήση μιας εντελώς ξένης γλώσσας για διευκόλυνση στην επικοινωνία, ως *lingua franca*, και τον πρώιμο φαινομενικό θρίαμβο του διπλωματικού πραγματισμού έναντι του εθνικού αισθήματος.

Η περιοχή αυτή περιλαμβάνει την τοποθεσία όπου αναπτύχθηκε η πρωιμότερη γνωστή γραφή, στα νότια τμήματα της κοιλάδας του Ευφράτη. Στη δυτική όμως ζώνη της, στις παραλιακές πόλεις της Συρίας, ήταν επίσης η πρώτη που προχώρησε στη ριζοσπαστική απλοποίηση, από ιερογλυφικά που δήλωναν λέξεις και συλλαβές σε ένα σύντομο αλφάβητο που αντιπροσώπευε απλούς φθόγγους. Το πολιτικό επακόλουθο αυτής της μετάβασης ήταν τεράστιο. Για πρώτη φορά ο αλφαριθμητισμός εξαπλώθηκε πέρα από την αριστοκρατική κάστα των γραφέων, των ατόμων που διέθεταν κατά την παιδική τους ηλικία τον ελεύθερο χρόνο για να μάθουν το παλαιό, πολύπλοκο σύστημα· θέσεις εξουσίας και επιρροής σε όλη την Ασσυριακή Αυτοκρατορία έγιναν προσιτές σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα.

Επίσης η περιοχή αυτή περιέχει τα πρώτα γνωστά μουσεία και βιβλιοθήκες, που συχνά αποτελούσαν συγκεντρωτικά, πολύγλωσσα κρατικά ιδρύμα-

τα. Εξαιτίας όμως μιας ειρωνείας της μοίρας, που ευνόησε τη μνήμη αυτής της βασισμένης στον πηλό κοινωνίας, τα τεκμήριά της διατηρούνταν καλύτερα με το ψήσιμο, απλούστατα μέσα από τις πυρκαγιές στα κτήρια όπου αυτά φυλάσσονταν, γεγονός όχι σπάνιο στην πολυτάραχη ιστορία της. Αυτές οι καταστροφές συνιστούν θαύματα συντήρησης, καθώς αρχειοθέτησαν ολόκληρες βιβλιοθήκες *in situ*, σε ορισμένες περιπτώσεις διατηρώντας άθικτη ακόμη και την ταξινόμησή τους, ενώ στην εποχή μας διευκόλυναν υλικά την ταχύτατη ανάγνωση μεγάλου μέρους άγνωστης ιστορίας.

Δεν παρέμεναν όλα τα κράτη της περιοχής επικεντρωμένα στην Εύφορη Ημισέληνο, τη ζώνη της καλά αρδευόμενης γης που απλώνεται από τις κοιλάδες του Τίγρη και του Ευφράτη μέχρι τις ανατολικές πλαγιές της οροσειράς του Ταύρου στα βόρεια, και κατόπιν νότια μέχρι τις μεσογειακές ακτές της Συρίας και της Παλαιστίνης. Από τη δυτική ακτή της Παλαιστίνης, οι πόλεις της Φοινίκης έστελναν εμπορικές αποστολές σε όλα τα μήκη και πλάτη, κυρίως εντός της Μεσογείου. Ένα σχετικό αποτέλεσμα ήταν η ίδρυση της Καρχηδόνας, με άλλα λόγια της πρώτης αποικιακής αυτοκρατορίας του κόσμου, προδρόμου εκείνου του είδους θεσμού που κατέστησε την Αγγλική παγκόσμια γλώσσα. Άλλοι ήταν εκείνοι που πρώτοι πραγματοποίησαν τον περίπλοκο της Αφρικής (εκ μέρους του φαράω της Αιγύπτου), και ανακάλυψαν πλωτές οδούς προς τη Βρετανία για κασσίτερο και τη Βαλτική Θάλασσα για ήλεκτρο. Στο δρόμο τους, οι Φοίνικες εξάπλωσαν την πρακτική της αλφαριθμητικής γραφής μέσα από το δίκτυο του εμπορίου τους, παρέχοντας ίσως το σημαντικότερο κλειδί για την αρχή της προόδου των μεγάλων ανταγωνιστών τους, Ελλήνων και Ρωμαίων, οι οποίοι τελικά θα τους αντικαθιστούσαν ως κυρίαρχους της Μεσογείου.

Η καλύτερη λέξη για να χαρακτηρίσουμε αυτήν τη μεσανατολική κοινωνία είναι *κοσμοπολίτικη*, πολίτες του κόσμου, ο κόσμος της όμως ποτέ δεν υπήρξε προφυλαγμένος. Οι καλές επικοινωνίες και η απουσία φυσικών συνόρων σήμαινε ότι κανένας πολιτισμός δεν ήταν σε θέση να διατηρήσει σταθερά την εξουσία. Συναντάμε μια διαδοχή βασιλείων που προέρχονται από όλες τις κατευθύνσεις και (όπως αποδεικνύεται) πολλές διαφορετικές οικογένειες γλωσσών, για να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την κεντρική περιοχή που σήμερα ανήκει στο Ιράκ. Μετά από τρεις τεκμηριωμένες χιλιετίες κατά τις οποίες η ισορροπία δυνάμεων άλλαζε συνεχώς στην περιοχή, η εξουσία πέρασε στα χέρια ομάδων που είχαν τις βάσεις τους μακριά: πρώτα στους Έλληνες και κατόπιν στους Ρωμαίους, από τη Δύση· μετά στους Πάρθους, από τη νοτιοανατολική άκρη του Ιράν, στην Ανατολή. Ούτε και οι προσπάθειες αυτών των ξένων δυνάμεων να επιφέρουν σταθερότητα στέφθηκαν με

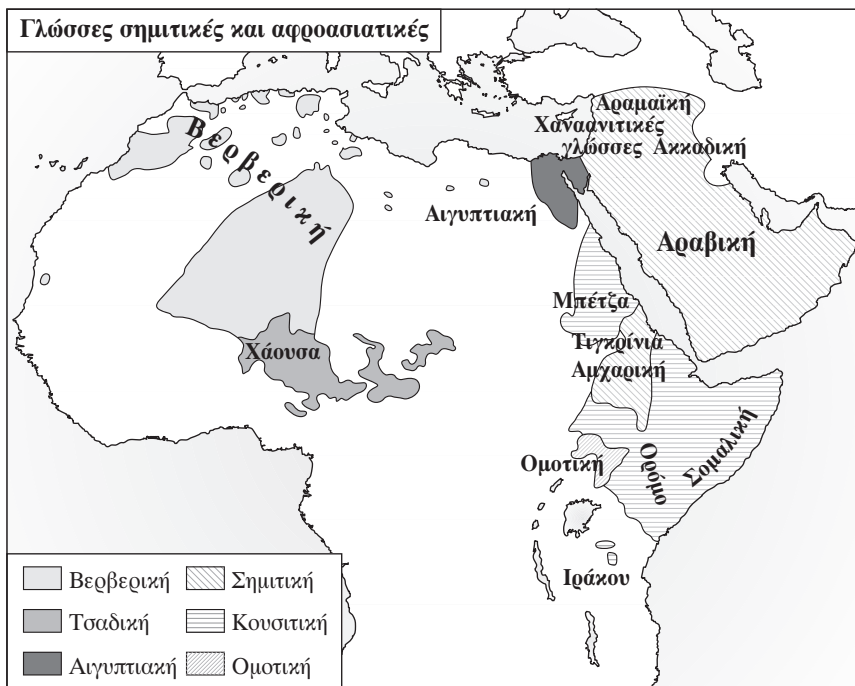
μεγαλύτερη επιτυχία: Άραβες, Μογγόλοι και Τούρκοι διαδέχθηκαν ο ένας τον άλλο ανά τους αιώνες της σύγχρονης εποχής, ενώ ο εικοστός αιώνας υπήρξε σε όλη τη διάρκειά του μια περίοδος εντονότατων συγκρούσεων στην ιστορία της περιοχής.

ΤΡΕΙΣ ΑΔΕΛΦΕΣ ΠΟΥ ΓΕΦΥΡΩΝΟΥΝ
ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ 4.500 ΕΤΩΝ

Το μοναδικό σταθερό χαρακτηριστικό αυτής της κοινωνίας ήταν η γλώσσα της εξουσίας. Η Ακκαδική –η γλώσσα που μιλούσε το 2300 π.Χ. ο Σαργών Α΄, ο πρώτος Ασσύριος βασιλιάς– είναι στενή συγγενής της Αραβικής που μιλούσε το 2000 μ.Χ. ο διάδοχός του στην περιοχή, Σαντάμ Χουσεϊν· μια άλλη στενή συγγενής, η άλλοτε *lingua franca* της Μέσης Ανατολής, η Αραμαϊκή, γεφυρώνει το κενό μεταξύ της παρακμής της Ακκαδικής, περί το 600 π.Χ., και της εισβολής της Αραβικής με τους μουσουλμάνους, περί το 600 μ.Χ. Όλες τους είναι αδελφές γλώσσες εντός της στενά δεμένης σημιτικής οικογένειας.*

Οι γλώσσες αυτές μοιράζονται πολλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Διαθέτουν σύμφωνα που προφέρονται με περιστολή του λαιμού (τα λεγόμενα γλωτταλικά ή φαρυγγικά). Οι θηλυκές λέξεις λήγουν σε *-at*. Υπάρχουν μόνο δυο ή τρεις πτώσεις στην κλίση των ουσιαστικών· επίσης μια κατάληξη *-ī* για τη δημιουργία επιθέτων, και ένα πρόθημα *m-* για τη δημιουργία ουσιαστικών· στους ρηματικούς τύπους γίνεται διάκριση σε δυναμικούς και στατικούς χρόνους – οι δυναμικοί έχουν προθήματα που δηλώνουν το πρόσωπο, οι στατικοί όμως έχουν επιθήματα. Πρωτίστως, οι σημιτικές γλώσσες είναι έντονα κλιτές, χρησιμοποιώντας ένα ξεχωριστό σύστημα όπου ο σκελε-

* Η οικογένεια παίρνει το όνομά της από τον δεύτερο γιο του Νώε, τον Σημ, ο οποίος εμφανίζεται στη *Γένεση* 9.18, η δε γλωσσολογική χρήση του ονόματος ανάγεται στον A. L. Schloetzer, ο οποίος έγραφε το 1781 και εμπνεύστηκε από το γεγονός ότι πολλοί από τους λαούς που περιγράφονται ως απόγονοι του Σημ (*Γένεσις* 10.21-31) μιλούσαν γλώσσες αυτής της οικογένειας, κυρίως την Εβραϊκή (διαμέσου του Αρφαξάδ), την Ασσυριακή και την Αραμαϊκή. Ο όρος, όμως, δεν είναι τόσο εύστοχος: γιοι του Σημ ήταν και ο Ελάμ και ο Λουδ, οι πατριάρχες της Ελαμιτικής και της Λυδικής, γλωσσών που δεν έχουν καμία σχέση με τη Σημιτική· οι δε Χαναάν (πρώτος των Σιδωνίων, καθώς και των Αμοριτών και των Αρουαδιτών) και Νεμρώδ (πρώτος των Βαβυλωνίων και των Ακκαδίων) περιγράφονται ως απόγονοι του Χαμ, αν και οι γλώσσες τους στην πραγματικότητα συνδέονται στενά με την Εβραϊκή, την Ασσυριακή και την Αραμαϊκή.

τός των συμφώνων της λέξης έχει ένα νόημα ανεξάρτητο από τα αποκλίνοντα μοτίβα φωνηέντων και συμφώνων που παρεμβάλλονται. Για να δώσουμε το πλέον απλό παράδειγμα, στην Ακκαδική η ρίζα *k-š-d*, «πιάνω», μπορεί να εντοπιστεί στο *kašādu*, «επιτυγχάνω, πιάνω», *ikaššadu*, «έπιαναν», *kišidtu*, «λεία» και *kuššudu*, «κατευλημμένος», ακριβώς όπως το όπως *š-p-r*, «τάξη», αντανακλάται στο *šapāru*, «αποστέλλω, κυβερνώ, γράφω» και *šipirtu*, «αποστολή, γράμμα», το δε *š-l-m*, «ξεκούραση», στο *šalāmu*, «το να είναι κανείς καλά», *šalimtu*, «ειρήνη» και *šulmu*, «ειρήνη, χαιρετισμός, ξεκούραση, ηλιοβασίλεμα».

Εκτός του ότι καλύπτει τις κυριότερες γλώσσες της αρχαίας και σημερινής Μέσης Ανατολής, η σημιτική ομάδα περιλαμβάνει και ορισμένες από τις πλέον πολυάνθρωπες γλώσσες της Αιθιοπίας και της Ερυθραίας, μεταξύ των οποίων η Αμχαρική, η Τιγκρέ, η Τιγκρίνια και η αρχαία γλώσσα της Εκκλησίας της Αιθιοπίας, η Γκε'έζ.

Στην πραγματικότητα, αυτές οι σημιτικές γλώσσες μοιράζονται τα περισσότερα από αυτά τα χαρακτηριστικά με μια ευρύτερη ομάδα, η οποία ονομάζεται αφροασιατική ή χαμιτοσημιτική, και περιλαμβάνει την Αιγυπτιακή, τη Βερβερική και ορισμένες οικογένειες γλωσσών που μιλιούνται νο-

τιότερα: την Κουσιτική, την Ομοτική και την Τσαδική (συμπεριλαμβανομένης της απέραντης πλέον γλώσσας Χάουσα). Όλες τους χρησιμοποιούνται στα βόρεια τμήματα της Αφρικής, η δε συνήθης υπόθεση υποστηρίζει ότι αυτή είναι και η προαιώνια κοιτίδα των σημιτικών γλωσσών. Πράγματι, υπάρχουν ορισμένες έμμεσες μαρτυρίες για μια μαζική μετακίνηση φυλών σε μια προϊστορική χρονολογία, και όχι μια απλή Διάχυση των γλωσσών σε γείτονες: Από ορισμένες απόψεις, η Ακκαδική και η Αιθιοπική μοιάζουν περισσότερο μεταξύ τους απ' ό,τι οι ενδιάμεσες σημιτικές τους εξαδέλφες· η δε ταχύτατη ερημοποίηση της Σαχάρας περί το 3500 π.Χ. θα πρέπει να παρείχε ισχυρό κίνητρο για την εγκατάλειψη της βόρειας Αφρικής.³

Όπως και να έχει, όταν πλέον τους συναντάμε στις δικές τους ιστορικές μαρτυρίες, περί το 2400 π.Χ.,* υπάρχουν ομιλητές της Σημιτικής (και από τη φύση των μαρτυριών, συγγραφείς) σε κέντρα διάσπαρτα κατά μήκος του βόρειου άκρου της Εύφορης Ημισελήνου, περίπου στα σύνορα της σημερινής Συρίας, από την Έμπλα (60 χλμ. νότια του Χαλεπίου) μέχρι τη Ναμπάντα (Τελ Μπεϊντάρ, 20 χλμ. βόρεια του Αλ Χασάκε) και μέχρι τη Μάρι στον Ευφράτη (κοντά στο Άμπου Καμάλ) και το Κις (15 χλμ. ακριβώς ανατολικά της Βαβυλώνας). (Τα ονόματα των βασιλιάδων που ηγεμόνευσαν στο Κις υποδηλώνουν ότι επρόκειτο για μεικτό οικισμό Σημιτών και Σουμεριών.) Όλες αυτές οι κοινότητες χρησιμοποιούσαν παγίως σουμερικά λογογράμματα ως σήμα κατατεθέν της σφηνοειδούς γραφής τους, αλλά η γλώσσα τους είναι ευκρινώς σημιτική, καθώς γραφόταν με φωνητικά σύμβολα που δήλωναν τις καταλήξεις ρημάτων και ουσιαστικών και τις λειτουργικές λέξεις, ενώ και το συντακτικό της διέφερε από εκείνο της Σουμερικής. Υπάρχουν επίσης διγλώσσα σχολικά εγχειρίδια τα οποία καθορίζουν πώς θα πρέπει να προφέρονται τουλάχιστον ορισμένα από τα σουμερικά λογογράμματα. Η γλώσσα της Έμπλα δεν φαίνεται να καταγραφόταν με μεγάλη συνέπεια, γενικά δε είναι δύσκολο να τη διακρίνουμε από πρώιμες μορφές της Ακκαδικής, που εμφανίζονται στο Κις και νότια στη Σουμερία μετά τις κατακτήσεις του Σαργών Α΄, τον εικοστό τέταρτο αιώνα.

Αυτές οι κατακτήσεις αποτελούν την πρώτη ιστορική μαρτυρία πολιτικής ενοποίησης, ως επί το πλείστον όμως ενοποίησαν λαούς που μιλούσαν ήδη στενά συγγενικές σημιτικές διαλέκτους. Η γλωσσική ιστορία της Μέσης

* Τα πρώτα σημιτικά ονόματα (τα οποία στην πραγματικότητα προέρχονται από την Ακκαδική) εμφανίζονται σε σουμερικά κείμενα ακόμη νωρίτερα, από το 2800 π.Χ. περίπου (Caplice 1988: 3).

Ανατολής αρχίζει λοιπόν με τον πρωταγωνιστή της ήδη επί σκηνής, τη Σημιτική που γράφεται με τη σουμερική σφηνοειδή γραφή. Δεν γνωρίζουμε πώς έφτασαν εκεί οι ομιλητές της Σημιτικής, πώς εξαπλώθηκαν οι αξιοπρόσεκτα ενοποιημένες διάλεκτοί τους (ή γλώσσες) καλύπτοντας ολόκληρη την Εύφορη Ημισέληνο. Στο χάσθη, οι έρημοι της Συρίας και της Αραβίας φαντάζουν πλεονεκτικά κεντρικά σημεία για την αρχή μιας εξαπλώσης – δύσκολα όμως θα τις θεωρούσε κανείς περιοχές όπου θα μπορούσαν να αναπτυχθούν τα μεγάλα πληθυσμιακά πλεονάσματα που απαιτούνται.

Μπορούμε να αποδείξουμε ότι, λόγω της διατήρησης της Σημιτικής γλώσσας, η μέτρηση μέχρι το δέκα δεν έχει αλλάξει σχεδόν καθόλου εδώ και τέσσερις χιλιάδες χρόνια, ή επί διακόσιες γενιές:*

ΜΕΤΡΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟ 1 ΕΩΣ ΤΟ 10 ΣΤΟ ΙΡΑΚ ΑΠΟ ΤΟ 2300 π.Χ. ΜΕΧΡΙ ΤΟ 2000 μ.Χ.			
Αριθμητικό	Ακκαδική 2305- 605 αι. π.Χ.	Αραμαϊκή 605 αι. π.Χ. - 605 αι. μ.Χ.	Αραβική 605- 21ος αι. μ.Χ.
1	<i>ištēn</i>	<i>ḥad</i>	<i>wāḥid</i>
2	<i>šina</i>	<i>trēn</i>	<i>iṯnāyn</i>
3	<i>šalaš</i>	<i>tālātā</i>	<i>thalātha</i>
4	<i>erba</i>	<i>ʾarba ʿā</i>	<i>ʾarba ʿa</i>
5	<i>ḥamiš</i>	<i>ḥamiša</i>	<i>xamsa</i>
6	<i>šešš</i>	<i>šittā</i>	<i>sitta</i>
7	<i>sebe</i>	<i>šab ʿā</i>	<i>sab ʿa</i>
8	<i>samāne</i>	<i>tāmāniyā</i>	<i>ṯamāniya</i>
9	<i>tiše</i>	<i>tiš ʿā</i>	<i>tis ʿa</i>
10	<i>ešer</i>	<i>asrā</i>	<i>ʿašra</i>

* Το *š* προφέρεται όπως το αγγλικό *sh*, το *ḥ* όπως ο ήχος που ακούγεται όταν φρυάμε ένα γυαλί για να το θολώσουμε, το *ṯ* όπως στα Ελληνικά, το *ʿ* σαν να καθαρίζει κανείς το λαιμό του, το *ā* ως μακρό *a*, και το *ē* ως μακρό *e*.